

Michael Fleischer

Stabilność polskiej symboliki kolektywnej

0. Wprowadzenie

W roku 1993 po raz pierwszy podjęta została, przy pomocy ankiety, szeroko zakrojona próba zbadania symboliki kolektywnej jednego systemu kultury. W ramach systemowej teorii kultury *drugiej rzeczywistości* sprawdzono, jakie słowa spełniają w aktualnym stanie systemu polskiej kultury funkcje symboli kolektywnych (Fleischer 1995). W tym celu przeprowadzono trzy nadbudowujące na sobie kroki badawcze. W pierwszym kroku ustalono słowa ważne dla uczestników kultury a tym samym dla systemu kultury, nie precyzując stopnia lub zakresu owej 'ważności'. Z uzyskanej w ten sposób listy wybrano najczęściej podawane słowa oraz przedłożono je następnie respondentom z prośbą o ich ocenę na skali od +100 do -100. Zgodnie z definicją bowiem symbole kolektywne to jednostki funkcjonalne, wykazujące silne pozytywne lub negatywne nacechowanie oraz - równocześnie - kulturowe znaczenie. Ostatnia właściwość rozumiana jest jako element semantyki słów, wychodzący poza znaczenie leksykalne, tworzący tę część znaczenia, której znajomość jest jednym z warunków przynależności do określonej kultury. W trzecim kroku zatem respondenci mieli scharakteryzować znaczenie słów ocenionych w kroku drugim. Uzyskane w ten sposób dane na temat kognitywnej semantyki tych słów skonfrontowane zostały potem z ich znaczeniami leksykalnymi, a ze stwierdzonych odchyleń lub różnic zrekonstruowano znaczenie kulturowe. Za pomocą takiej metody nie jest oczywiście możliwe, uchwycenie całego systemu symboliki kolektywnej, nie tylko jednak z powodów technicznych, ale także z powodów zasadniczych, ponieważ w przypadku symboli kolektywnych mamy do czynienia z jednostkami funkcjonalnymi, z obiektami, które przejmują odpowiednie funkcje kolektywno-symboliczne w określonych celach, przez jakiś czas je spełniają, a po jakimś czasie mogą je utracić, nowe słowa mogą wejść na ich miejsce i przejąć odpowiednie funkcje itd. Dokonany przeze mnie wybór ograniczył się (ze względu na przeprowadzalność badania) do niewielu tylko spośród najczęściej podawanych słów (respondenci tylko z trudem są w stanie opracować jednorazowo więcej niż 50 słów). W wyniku badań roku 1993 można było wykazać, że ustalone na tej drodze symbole kolektywne nie tylko posiadają wyraźnie zmanifestowane znaczenie kulturowe, lecz że są także wzajemnie usieciowione, to znaczy semantyka danego słowa współokreślana, uzupełniana i ukierunkowywana jest przez inne słowa i ich semantykę. Stwierdzić można było skomplikowaną i kompleksową sieć współzależności. W dalszej kolejności wykonano te same badania także dla kultury niemieckiej i rosyjskiej (por. Fleischer 1996 i 1997).

Jedną z postulowanych przez teorię właściwości nie mogła oczywiście zostać zanalizowana w pierwszym badaniu, a mianowicie stabilność symboli kolektywnych. Teoria prognozuje bowiem, że symbole kolektywne muszą wykazywać, obok znaczenia kulturowego i silnego pozytywnego lub negatywnego nacechowania, także wyraźnie zmanifestowaną stabilność, jeśli obiekty te mają spełniać postulowane przez teorię funkcje. Należało zatem zbadać także stabilność symboli kolektywnych. W tym celu przeprowadzono w roku 1999/2000 naszkicowaną wyżej ankietę ponownie (dla kultury polskiej), przy czym, obok stabilności, sprawdzeniu podlegała także pewność uzyskanych danych. W dyskusji pojawiał się bowiem często (uzasadniony) zarzut, iż 'w przypadku badań ankietowych zawsze coś wychodzi, a w każdym razie coś, co może być także wynikiem czysto przypadkowym'. Z braku odpowiednich empirycznych danych, a może także z własnych kognitywnych niedostatków, nie wiedziałem bronić się przed tego rodzaju zarzutami inaczej, niż zwracając uwagę na fakt, 'że jeśli - jak to wykazałem - w trzech bardzo różnych systemach kultury (polskim, niemieckim i rosyjskim) uzyskujemy w dużej mierze identyczne wyniki, to postulowany tu obiekt nie może być przypadkowy, a przynajmniej dużo przemawia za tym, że nie jest on przypadkowy'. Niemniej jednak stabilność wyróżnionych przeze mnie obiektów mogła być tylko twierdzona. Teraz przeprowadziłem badanie powtórnie i mogą zostać przedłożone dane, przemawiające na korzyść hipotezy o stabilności tych symboli. Nim przejdę do przedstawienia poszczególnych wyników, przypomnę krótko najważniejsze aspekty teoretyczne i przedstawię, równie krótko, układ badania.

1. Tło teoretyczne

Symbole kolektywne i dyskursowe jak i ich właściwość dyferencjująca - posiadanie przez nie znaczenia kulturowego - są, obok innych różnorodnych strategii i procedur semantyzacyjnych, najistotniejszymi elementami interdyskursu względnie dyskursów. Poniżej zdefiniuję i omówię te obiekty. Nim do tego przejdę, wyjaśnienia wymaga kilka pojęć. *Znaczenie kulturowe* to takie znaczenie, które obowiązuje zawsze tylko dla określonej formacji kulturowej, stanowi o znaczeniu danego znaku (lub kompleksu znaków) dla konkretnej formacji kulturowej a odbiega od ogólnojęzykowego - nazwijmy je - znaczenia leksykalnego w tym lub w innym, w każdym razie jednak w specyficznym dla danej formacji względzie. Dla innej formacji kulturowej ten sam środek znaku (słowo, konstrukt, wypowiedź) posiadać może inne znaczenie kulturowe, lecz to samo

znaczenie leksykalne. Jeśli chodzi o wprowadzone przez Peirce'a pojęcie 'interpretanta' i zaproponowane przez mnie pojęcia 'interpretanta znakowego' i 'znaczeniowego', obowiązuje następujące ujęcie (por. też Fleischer 1990, 95-98, 147-156 i 1991, 163-166): w interpretancie znakowym znaczenia znaku powstają przez przyporządkowanie im innych znaków, to znaczy przez systemizację danego znaku na tle innych, współsemantyzujących go znaków. Interpretant znaczeniowy natomiast obejmuje - w uproszczeniu - znaczenia leksykalne, tak a nie inaczej zakodowane w systemie języka znaczenia ogólnojęzykowe, znaczenia odnoszące się do ograniczającej relacji środka znaku do obiektu znaku i zawężające pole możliwości zasadniczo dane w obiekcie znaku.

[Termin 'symbol kolektywny' pochodzi od Jürgena Link'a (1982, 9-11). Link pojęcie 'symbolu' rozumie jednak w sensie literaturoznawczym, tutaj obowiązuje natomiast w znaczeniu semiotycznym. Różnica ta posiada daleko idące konsekwencje teoretyczne. Przejmuję jednak ten termin, by podkreślić zasługi Link'a, nawet jeśli moje stanowisko w przeciągu ostatnich lat od jego koncepcji odbiegło.]

☞ 'Symbole kolektywne' są to znaki, posiadające do tego stopnia i w tej mierze wykształconego interpretanta, że wykazują one uwarunkowane przez daną manifestację kultury *znaczenie kulturowe* oraz silnie wykształcone *pozytywne lub negatywne*, a tym samym dyferencjujące, *nacechowanie* (wartościowanie), które są wiążące dla całej kultury jednostkowej a interpretator dysponować musi *szczególną wiedzą* w zakresie interpretanta znaczeniowego oraz (przede wszystkim) znakowego. Owa szczególna wiedza zdobywana jest w uwarunkowanym kulturowo (na obszarze kultury jednostkowej) procesie socjalizacji jak i podczas komunikacji w ramach danej kultury jednostkowej, pozwalając tym samym uczestnikowi kultury na adekwatne komunikowanie się w jego interdyskursie. Znaczenie kulturowe odbiega przy tym najczęściej w sposób znaczny od ogólnojęzykowego znaczenia leksykalnego. Symbole kolektywne są najważniejszymi elementami interdyskursu.

W tym kontekście kilka uwag: Jeśli chodzi o wspomnianą szczególną wiedzę w odniesieniu do znaczenia kulturowego, proces ten i jego ważność najłatwiej obserwować można w trakcie uczenia się obcego języka. Uczymy się co prawda znaczeń leksykalnych słów, przy wielu słowach jednak znaczenia te nie wystarczają, konieczna jest również znajomość, że tak to określe, sound'u, specyfiki i semantycznych osobliwości oraz specyficznych uwarunkowanych kulturowo, a nie tylko językowo, reguł użycia danego słowa, a tych w przypadku języka obcego uczymy się najczęściej dopiero po latach, w interaktywnej komunikacji codziennej lub przez zajmowanie się daną kulturą.

Ponadto decydujące jest rozróżnianie między 'znaczeniami' z jednej strony a 'asocjacjami' lub 'konotacjami' z drugiej. W proponowanej tu konceptualizacji mowa jest tylko o 'znaczeniach'. To, że asocjacje lub konotacje również wywierają określony wpływ na tematyzowane obiekty i właściwości, jest oczywiste, nie można im jednak przypisać charakteru kolektywnego obowiązywania, przy nieprzestrzeganiu którego ściągają na siebie kulturowe, czasami także socjalne restrykcje i sankcje. Innymi słowy: Jeśli w daną wypowiedź lub sytuację komunikacyjną wprowadzane są asocjacje lub konotacje, nie posiadają one, niezależnie od tego, jak silnie lub obszernie one się manifestują, żadnego wpływu na kulturową semantyzację danej wypowiedzi; ponownie - niezależnie od tego, czy są w tej komunikacji akceptowane lub odrzucane. Jeśli jednak w danej komunikacji nieprzestrzegane jest określone znaczenie kulturowe, pociąga to za sobą sankcje, jest się odrzuconym jako partner rozmowy, uznanym za obcego, kuriozum, prowokatora itp., co oczywiście może być intencją nadawcy. Niezależnie jednak od tego, czy intencja taka występuje czy nie, »wypadamy z ram« i ściągamy na siebie restrykcje, i dokładnie te »ramy«, z których wypadamy, charakteryzują stosunkowo dokładnie to, co określam jako 'znaczenie kulturowe'. Z tych powodów 'asocjacje' i 'konotacje' zostają w tym miejscu wyłączone, nie posiadają one charakteru systemowego, mają najczęściej charakter indywidualny i niekoniecznie są uwarunkowane przez daną manifestację kultury.

Jeśli chodzi o charakter znakowy symboli kolektywnych, wychodzę z założenia, że posiadają one stabilny i silny środek znaku ('którego nie wolno podważać') oraz wyraźnie zmanifestowany obiekt znaku ('przecież każdy wie, co mamy na myśli mówiąc... ', 'przecież to jest oczywiste' itp.), w przeciwieństwie do tego jednak szerokiego interpretanta, tak że na poziomie znaczeń (interpretanta znaczeniowego) i na poziomie sprzężenia z innymi znakami (interpretant znakowy), możliwe stają się liczne operacje, pozwalające na funkcjonowanie tego mechanizmu, dopuszczające zachodzenie przekodowań oraz pozwalające na odparcie (np. socjalnie uwarunkowanych) wahań kultury jednostkowej lub (systemowych) interdyskursu, mogące rozpocząć zmiany a zatem gwarantować dyspozycję rozwojową. Jeśli natomiast chodzi o rodzaje znaków, możemy obserwować, że obiekty z funkcjami kolektywno- lub dyskursowo-symbolicznymi bardzo często występują także w formie znaków indeksykalnych lub ikonicznych (por. różne naklejki); w tej sytuacji oczywiście mówić musimy o indeksach lub ikonach kolektywnych. Ponadto występują także różne formy mieszane. Zakres ikoniczny i indeksykalny pomijam jednak w dalszych rozważaniach.

- ☞ *Symbole dyskursowe* odpowiadają definicyjnie symbolom kolektywnym, z tym, że z uwagi na obszar ich stosowania odnoszą się wyłącznie do dyskursów, a zatem subkultur, obowiązują daną subkulturę i nie występują w innych subkulturach, lub występują w innych znaczeniach. Symbole kolektywne natomiast odnoszą się do interdyskursu, obowiązują więc całą kulturę jednostkową. To samo słowo lub wyrażenie może więc (jako środek znaku) wystąpić w tej samej formie, lecz z odmiennymi znaczeniami kulturowymi jako różnie (odmiennie) nasemantyzowany symbol dyskursowy (różnych dyskursów) lub jako symbol kolektywny (w ramach interdyskursu). Jeśli chodzi o konstytuowanie znaczeń i ich rodzaje, symbole dyskursowe odpowiadają symbolom kolektywnym. Obydwa fenomeny różni jedynie obszar obowiązywania. Czy zawsze i w każdym wypadku spełniają też te same funkcje, to inny problem, wymagający jeszcze wyjaśnienia.
- ☞ *Dyskursowa lub interdyskursowa semantyzacja* to proces i rezultat generowania znaczeń odnoszący się do specyficznych znaczeń kulturowych, zależnych od dyskursu lub interdyskursu, wychodzących poza ogólnie obowiązujące znaczenia leksykalne, to znaczy stanowiące specyficzną uwarunkowaną kulturowo nadwyżkę semantyczną danej wypowiedzi; proces produkujący w rezultacie obiekty z oddziałującym, tradycjonalizowanym, kolektywnie zakotwiczonym i strategicznie stosowalnym znaczeniem kulturowym, takim znaczeniem, które jest istotne dla subkultur lub dla kultury jednostkowej i ich dyskursów. Można przy tym zaobserwować, że w przypadku symboli kolektywnych znaczenia dyskursowe dominują nad leksykalnymi, to znaczy są istotniejsze niż znaczenia czysto leksykalne, a w przypadku symboli dyskursowych znaczenia dyskursowe występują na tym samym poziomie co znaczenia leksykalne, są równouprawnione.

[Na temat problemów pomiaru, interwałów i rozróżniania znaczeń (w odniesieniu do asocjacji) - patrz m.in. Altmann 1992 i 1992a, Haight/Jones 1974, Matthäus 1980.]

1.1. Dyferencjacja symboli kolektywnych i dyskursowych

W przypadku symboli kolektywnych i dyskursowych mamy do czynienia (na co wskazują dane empiryczne, por. Fleischer 1995, 1996, 1997) ze stosunkowo kompleksowymi, wewnątrznie zdyferencjowanymi obiektami (zwrócenie uwagi na konieczność wewnętrznego zróżnicowania symboli kolektywnych zawdzięczam Aleksemu Awdiejewowi). Trzeba wyjść od co najmniej trzystopniowej systemowej dyferencjacji obiektu, regulującej jego działanie i funkcje:

- a) Z silnie obciążonego funkcjonalnie, bardzo stabilnego i wariacyjnie niezależnego *jądra*, odpowiedzialnego za zabezpieczenie i zakotwiczenie danego symbolu kolektywnego w danej manifestacji kultury, gwarantującego jednocześnie - niezależne od manifestacji - ogólne właściwości systemowe. Powinno ono przy starych i silnie utrwalonych symbolach kolektywnych odgrywać rolę dominującą cały system danej symboliki kolektywnej i być odpowiedzialne za niezmienność symbolu (zarówno środka znaku jak i znaczenia kulturowego), tzn. zabezpieczać ją. W przypadku symboli młodych, wyposażonych jeszcze w wiele stopni wolności, jądro odgrywa co prawda rolę stabilizującą, lecz nie dominującą. Tutaj jądro »dba« o usieciowienie danego symbolu z innymi (silnie utrwalonymi) symbolami danego obszaru; usieciowienie gwarantuje wtedy dodatkową stabilizację symbolu. W wypadku symboli nowych wchodzących w system, wyrazów stających się właśnie symbolami kolektywnymi, jądro prawie nie jest zmanifestowane, tutaj efekt usieciowienia dopiero zaczyna działać. Dominujące są pozostałe obszary.
- b) Z prawie zupełnie nieobciążonego funkcjonalnie, zależnego od wariacji, lecz już stosunkowo stabilnego *obszaru aktualności* odpowiedzialnego za semantyzację symbolu kolektywnego w danej manifestacji kultury. W przypadku silnie utrwalonych i starych symboli obszar aktualności nie występuje prawie wcale, tutaj oddziaływa jądro w swej dominującej roli. W przypadku symboli młodych, nowych, wyposażonych jeszcze w dużo stopni wolności obszar aktualności spełnia rolę dominującą, a w nikłym stopniu rolę stabilizującą. Gwarantuje on konkretną, zależną od manifestacji kultury, semantyzację danego symbolu w obrębie określonej sfery; jądro zabezpiecza wtedy dodatkową stabilność symbolu. W wypadku symboli nowo wchodzących w system obszar aktualności spełnia swą najważniejszą, to jest dominującą rolę; obszar ten »dba« o kierunek przyszłego (możliwego) zakotwiczenia danego symbolu oraz jego powstającą semantyzację w systemie symboliki kolektywnej, tzn. jego kanalizację. Efekt usieciowienia prawie wcale tutaj nie oddziaływa.
- c) Z akcydentalnego, odpowiedzialnego za kontakt z systemem językowym i w silnym stopniu indywidualnego, prawie wcale nie produkującego konsensusu, *obszaru konotacyjnego* dbającego o uzależnienie symbolu kolektywnego od danego języka naturalnego i od znaczeń leksykalnych, w przeciwieństwie do tego pozostałe obszary odpowiedzialne są za zabezpieczenie i za manifestację znaczeń kulturowych. Obszar konotacyjny »dba« o specyficzne dla danych jednostek lub (może) subkultur komponenty symboli kolektywnych.

Można założyć, że wszystkie trzy obszary obecne są w symbolach kolektywnych równocześnie, lecz w różnych konstelacjach i w różnie silnych oddziaływaniach. Ich usieciowienie oraz wewnętrzne napięcie zabezpieczają daną manifestację, konkretne funkcjonowanie, jego kierunek oraz semantyzację symbolu. Obszary te, w sensie analitycznym, trudno dają się od siebie oddzielić, wpływają one bowiem na siebie wzajemnie i regulują znaczenie danego symbolu kolektywnego.

Przykład: Weźmy symbol kolektywny 'papież', wtedy wszystko, co tworzy znaczenie dotyczące 'funkcji/urzędu papieża', co sprowadzalne jest do tego urzędu jako takiego, co zakotwiczone i nasemantyzowane jest historycznie, tworzy jądro tego symbolu kolektywnego. Wszystkie te elementy, które sprowadzają się do 'Karola Wojtyły' i dotyczą wypełniania tego urzędu przez 'Karola Wojtyłę' (nawiasem mówiąc, również symbol kolektywny), tworzą obszar aktualności, wpływający i oddziałujący na stradycjonalizowaną i obciążoną funkcjonalnie semantyzację symbolu. Wszystko to natomiast, co konkretne indywidua lub grupy kulturowe ze swej strony, niewykluczone, że subiektywnie, wiążą z komponentami 'urząd' lub 'Karol Wojtyła', ich osobiste, przez cokolwiek sterowane nastawienia, oraz znaczenia leksykalne tego wyrazu tworzą obszar konotacyjny. Wszystkie obszary współoddziałują; z analitycznego punktu widzenia mogą być trudne do uchwycenia, powinny jednak być wspólnie odpowiedzialne za manifestację symbolu i powinny go generować. Proszę zwrócić uwagę także na bardzo różne i odmienne kulturowe znaczenia i (przeciwstawne) wartościowania symbolu 'papież' - szczególnie z uwagi na specyficzną manifestację obszaru aktualności - w niemieckim i polskim interdyskursie.

1.2. Znaczenie kulturowe

Zjawisko 'znaczenia kulturowego' jest wielkością, zarówno definicyjnie jak i analitycznie, stosunkowo trudno uchwytłą, ponieważ opisuje obiekt zmieniający się w sposób ciągły. Sam mechanizm znaczenia kulturowego jest w zasadzie bardzo stabilny, dużej zmienności podlegają tylko jego konkretne manifestacje, a to z kolei wynika z licznych i różnorodnych funkcji, spełnianych przez symbole kolektywne, których znaczenie to jest najistotniejszym składnikiem (na temat sposobów empirycznego ustalania znaczeń kulturowych - patrz Fleischer 1995, 1996 i 1997).

Generalnie w ramach koncepcji drugiej rzeczywistości postulowane są dwa obszary semantyczne słów, wyrażań lub wypowiedzi. Z jednej strony obszar, który (z braku lepszego określenia) nazywam *znaczeniem ogólnojęzykowym* lub *leksykalnym*, które precyzyjnie opisać można za pomocą środków lingwistycznych. Z drugiej strony obserwować można, że określone obiekty kulturowe lub komunikacyjne wykazują pewną nadwyżkę znaczeniową, niesprowadzalną bez reszty do słownika oraz nieposiadającą charakteru przypadkowego lub indywidualnego, lecz właśnie charakter systemowy, kolektywny i wiążący (o trudnościach w wyróżnieniu tego obszaru patrz Fleischer 1997a, 117-163). Nadwyżkę tę, zależną od kultury oraz od danego systemu kultury, nazywam *znaczeniem kulturowym*. Opisywane zjawisko stanie się jaśniejsze, kiedy, w ramach danej manifestacji kultury, postaramy się znaleźć w słowniku znaczenie konstruktów wydarzeń typu 'problem Bośni', 'sprawa polska' lub obiektów typu 'nasi żołnierze', 'nasz naród', 'my Polacy', 'wchodzenie do Europy' lub 'Europa' itp. Tego rodzaju - nazwijmy je - synekdochy redukujące kompleksowość posiadają prawie wyłącznie znaczenia kulturowe. To samo uwidacznia się przy porównaniach międzykulturowych, kiedy stwierdzamy, że to samo słowo w różnych kulturach jednostkowych (np. 'papież' albo - no właśnie - 'Papież' w kulturze polskiej lub niemieckiej) oraz w subkulturach wykazuje różne, nierzadko silnie od siebie odbiegające znaczenia; równocześnie jednak stwierdzalne jest także wspólne pole semantyczne (wypadek taki nie jest jednak konieczny). Pokażę to zjawisko na przykładzie. W pracach grupy badawczej *Tüschau 16* (1998) oraz w moich badaniach niemieckich i polskich symboli kolektywnych (Fleischer 1996) można było wykazać, że znaczenia takich słów jak (np.) 'wolność' (Freiheit) lub 'kościół' (Kirche) odmienne są w dyskursie punktów i w interdyskursie, a charakteryzowane są przez respondentów za pomocą następujących określeń:

wolność

u punktów: anarchia, ważne, musi być, ubaw, życie, nie ma, nie pracować, fajnie.

niem. interdyskurs: podróże/urlop/samochód, niezależność, demokracja, samodzielność, pieniądze, wolność wygłaszania opinii, pokój, wybory, szczęście.

pl. interdyskurs: niezależność, swoboda, demokracja, radość, równość, niepodległość, pokój, miłość, samodzielność

kościół

u punktów: kłamstwa, papież - nie, ucisk, pieniądze, nietolerancja, nudny, komercja, niepotrzebny, ogłupianie.

niem. interdyskurs: wiara, papież, religia, podatek, Bóg, tradycja, instytucja.

pl. interdyskurs: wiara, instytucja, Bóg, ksiądz/kler, religia, wspólnota, budynek (świątynia, Dom Boży), miłość

Słowo 'wolność' oceniane jest przy tym (na skali od +100 do -100) przez punków bardzo wysoko (+95), a w niemieckim i polskim interdyskursie (odpowiednio) +88 i +92. 'Kościół' oceniany jest w dyskursie punków dużo negatywniej (-72) niż w interdyskursie (odpowiednio niemieckim i polskim: -12 i +22). Trudno przyjąć, by punkowie, będący równocześnie uczestnikami kultury jednostkowej, a to znaczy będący w stanie adekwatnie działać w interdyskursie, nie znali zarówno leksykalnych jak i interdyskursowych znaczeń słów 'wolność' i 'kościół'. Mimo to semantyzują te słowa inaczej niż interdyskurs. Lub na odwrót: interdyskurs wykazuje inne semantyzacje niż dyskurs punków. Te różnice więc mam na myśli, kiedy mówię o nadwyżce znaczeniowej. Wynikający z tego komponent semantyczny nazywam w ramach proponowanej teorii 'znaczeniem kulturowym'. Jego systemowy sens i systemowa korzyść są tego rodzaju, iż znaczenia kulturowe są częściowo mniej obciążone funkcjonalnie, a tym samym bardziej manipulowalne niż znaczenie leksykalne, tak że dane słowo łatwiej i skuteczniej może zostać zastosowane w celach strategicznie dyskursowych, niż dopuszcza to znaczenie leksykalne z powodu swego silnego zakotwiczenia w systemie i jego wysokiego obciążenia funkcjonalnego. Znaczenie kulturowe jest zatem takim elementem systemu, który wykształcony został dla specyficznych zorientowanych dyskursowo celów systemu kultury.

Proszę zwrócić uwagę, że zarówno w dyskursie punków jak i w (niemieckim) interdyskursie dla scharakteryzowania 'kościół' (por. *Tüschau 16* 1998 i Fleischer 1997) zastosowany został element semantyczny 'papież', chodzi co prawda o to samo słowo, wyjść jednak należy od tego, że posiada ono w obydwu dyskursach bardzo odmienne znaczenia (w dyskursie punków jako warianty opisowe dla słowa 'papież' pojawiają się określenia: "gówno, papież Janek, papież - przeciwieństwo - Jezus, Janie Pawle stul pysk [w przekładzie ginie rym], gówniany papież". Trudno uznać, że w interdyskursie obecne jest takie samo ukierunkowanie.

[Uwaga: Nawet jeśli podane przykłady bardzo wyraźnie (a częściowo i drastycznie) unaocniają tematyzowaną właściwość, na jeden punkt koniecznie muszę zwrócić uwagę: Znaczenie kulturowe stanowi (w porównaniu z systemem języka) tylko stosunkowo niewielki element semantyki niektórych słów i wyrażań. Pozostała przeważająca część semantyki słów jest wystarczająco dokładnie i precyzyjnie opisana za pomocą środków lingwistycznych. Nie powinno powstać wrażenie, nawet jeśli cele, dla których zjawisko to jest stosowane, są różnorodne, że mogłoby chodzić o zastąpienie metod lub wręcz teorii lingwistycznych. Do tego dochodzi, że mamy tutaj do czynienia z właściwościami lub obiektami badawczymi, którymi w pewnym sensie zajmuje się także lingwistyka, jak na przykład 'styl funkcjonalny', 'argot' lub 'konotacje'. Co jednak w tych badaniach jest pomijane lub tematyzowane jest w sposób niewystarczający, to właśnie kulturowe komponenty, na które koncepcja drugiej rzeczywistości kładzie większy nacisk.]

Znaczenia leksykalne pozwalają ze względu na ich mocno zmanifestowane obciążenie funkcjonalne i ich wysoki stopień utrwalenia tylko na relatywnie nieliczne i niezbyt kompleksowe strategiczne, taktyczne lub inne (indywidualne, subkulturowe, specyficzne medialnie) manipulacje wypowiedzi. Inaczej rzecz ma się w przypadku semantyzacji kulturowych, które na wskutek ich mniejszego obciążenia funkcjonalnego i mniejszego stopnia utrwalenia, a zatem wyższych stopni wolności, są w stanie spełniać omawiane tutaj funkcje. Semantyzacje kulturowe tworzone są przez charakterystyczne dla danej manifestacji kultury i w niej obowiązujące *interpretanty znakowe*. Chodzi tutaj (między innymi) o te semantyzacje, które szczególnie wyraźnie manifestują się na przykład przy przekładach na inne języki. Wtedy, kiedy dane słowo lub wyrażenie mogłoby co prawda bez problemów zostać przetłumaczone dosłownie, dosłowne tłumaczenie nie oddawałoby jednak właściwej roli i specyficznego dyskursowo znaczenia słowa w kulturze wyjściowej (= tej, z której się tłumaczy), lub kiedy są to słowa, w wypadku których tłumaczenie jest prawie niemożliwe, to znaczy »właściwe« znaczenie danego słowa nie może zostać oddane w kulturze docelowej (= tej, na język której się tłumaczy). Przykładem mogą być niemieckie słowa typu 'basisdemokratisch' lub 'Leistung' z wszystkimi ich specyficznymi niemieckimi elementami znaczeniowymi, lub polskie słowa typu 'chamstwo', 'cwaniactwo' lub właśnie 'Papież'. Nie oznacza to jednak w sposób konieczny, iż w kulturze docelowej dane zjawisko (socjalne) nie występuje; dla oznaczenia tego samego zjawiska może być stosowane inne słowo, niewykluczone, że o odmiennym znaczeniu kulturowym (por. na ten temat szerzej Fleischer 1997d). Decydująca o nacechowanej, kulturowej semantyzacji jest nadwyżka znaczeniowa. I ta nadwyżka wykorzystywana jest w obszarze normalności, jednak tylko ta jej część, w której do głosu dochodzą (lub mogą dochodzić) wzorce, służące do semantyzacji innych elementów z uwagi na te wzorce właśnie; przy czym same wzorce nie muszą się pojawiać na powierzchni, i tylko w rzadkich wypadkach na powierzchni środków komunikacji się pojawiają.

2. Warunki przeprowadzenia ankiety

Drugą ankietę na temat symboli kolektywnych przeprowadziłem jesienią 1999 (etap pierwszy) i zimą/wiosną 2000 roku (etap drugi i trzeci). Ankiety przeprowadzono w następujących miastach i ich okolicach: Wrocław, Warszawa, Lublin, Katowice, Zabrze, Będzin, Sosnowiec, Dąbrowa Górnicza. Ankiety przeprowadzało kilka osób w różnych miastach równocześnie. Wypełnianie formularzy odbyło się w obecności osób przeprowadzających (w ca. 80%). Ze względów technicznych możliwe było przeprowadzenie obydwu ankiet tylko w miastach. Ludność wiejska nie mogła zostać uwzględniona. Jeśli chodzi o ankietę niemiecką, nie stanowi to poważniejszego problemu, jako że tylko 3% ludności stanowią rolnicy. W Polsce ograniczenie to jest już proble-

matyczne, jako iż tutaj około 47% ludności pracuje lub mieszka na wsi. Stąd też wynika następujące ograniczenie: *Wyniki ankiety dotyczą ludności miejskiej i odzwierciedlają miejskie symbole kolektywne.* W pierwszym kroku badania udział wzięło 435, w drugim i trzecim (przyprawdzonym równocześnie) 150 respondentów (na temat stratyfikacji grupy respondentów patrz - aneks). Pierwszą ankietę przeprowadzono w od marca do grudnia 1993 roku. Sformułowania trzech zadań dla respondentów brzmiały następująco:

- Krok 1: *Proszę napisać poniżej pozytywnie i negatywnie nacechowane słowa istotne Pana/Pani zdaniem dla ludzi w Polsce. Proszę podać spontanicznie możliwie dużo słów lub wyrażeń, nawet jeśli nie ma Pan/Pani zupełnej pewności, czy są one istotne.*
- Krok 2: *Proszę ocenić podane niżej słowa na skali od +100 (bardzo pozytywne słowo) do -100 (bardzo negatywne słowo). Proszę oceniać spontanicznie, nawet jeśli nie ma Pan/Pani co do oceny zupełnej pewności.*
- Krok 3: *Co znaczą Pana/Pani zdaniem następujące słowa dla ludzi w Polsce. Proszę podać kilka słów lub wyrażeń charakteryzujących znaczenie podanych słów. Proszę pisać spontanicznie, nawet jeśli nie ma Pan/Pani zupełnej pewności.*

Tutaj należy wyjaśnić trzy punkty: Po pierwsze nieostrość sformułowania dotyczącego zdania respondenta, tzn.: czy chodzi tutaj o (osobiste) zdanie respondenta lub też o jego opinię na temat tego, co myślą (inni) Polacy. Po drugie o sformułowanie 'dla ludzi w Polsce' jak i o problem walidności, tzn. na ile rzeczywiście uzyskujemy z ankiety wyniki pozwalające podane wyrazy uważać za materiał wyjściowy dla ustalenia symboli kolektywnych. Nieostrość sformułowania - 'Pana/Pani zdaniem dla ludzi w Polsce' - jest zamierzona. Z jednej strony chodziło o uniknięcie konotacji 'nacjonalistycznych' i takichże odpowiedzi, a z drugiej o uzyskanie szerokiej, 'nic i nikogo' nie wykluczającej perspektywizacji a jednocześnie o ograniczenie odpowiedzi do Polski (kraju i ludzi), jako iż nie chodzi o - nazwijmy to - 'ogólnoludzkie', lecz o specyficznie polskie aspekty. Wskazówka, że badanie przeprowadza niemiecki badacz, nie została podana, by nie uzyskać opinii 'eksportowych'.

Problem walidności ankiety jest zagadnieniem trudniejszym: Ankieta ma pozwolić na ustalenie symboli kolektywnych, przy czym nie jest możliwe zapytanie o nie wprost. Po kilku wstępnych próbach zdecydowałem się na takie postawienie zadania jak wyżej. Nie jest to może najlepsze sformułowanie, jest ono jednak najbardziej optymalne, z tych, jakie udało mi się skonstruować. Jego wadą - jak pokazują wyniki - jest to, że respondenci podają także coś, co w lingwistyce nazywane jest 'konceptem' lub 'asocjacją/konotacją'. Respondenci wydają się nie odróżniać między 'zwykłymi' wyrazami a kompleksowymi 'konceptami', lub też uważają koncepty za tak samo ważne jak pozostałe wyrazy. Także wśród lingwistów nie ma jednoznacznego stanowiska w tej kwestii. Dwa rozwiązania tego problemu wydają się możliwe (przy czym należałoby sprawdzić, czy na poziomie obiektu problem w ogóle istnieje): Po pierwsze należałoby wypracować precyzyjniejsze sformułowanie, które pozwala odróżnić koncepty od wyrazów. To jednak powoduje trudności związane ze zrozumiałością zadania dla respondentów. Po drugie nie mamy pewności, czy problem w ogóle istnieje, gdyż koncepty też mogą występować w charakterze symboli kolektywnych, tzn. wykazywać ich funkcje, i należy je zatem włączyć do badań. Podsumowując, można stwierdzić, że nic nie stoi na przeszkodzie, by na razie uwzględnić koncepty, mając na uwadze, iż mamy może do czynienia z dwoma różnymi obiektami.

Druga część zadania apeluje do respondentów, by nawet wtedy podać jakiś wyraz, jeśli nie mają oni całkowitej pewności. Można bowiem stwierdzić, że w takim wypadku respondenci podają więcej wyrazów, niż bez takiego sformułowania. A dokładnie o to w tej części ankiety chodzi - o uzyskanie możliwie dużej liczby wyrazów jako podstawy dla dalszych badań. Ponadto sformułowanie to ma pozbawić respondentów obawy przed 'złą odpowiedzią'. Pole na odpowiedź zostało podzielone na dwa obszary: wyrazy lub wyrażenia pozytywne oraz negatywne. Proponowana ilość podań miała skłonić respondentów do podawania możliwie dużo wyrazów.

Konwencje techniczne: Niżej prezentowane są wyniki poszczególnych kroków (oznaczane jako '2000') i - o ile podobne wyniki są dane względnie dana jest porównywalność - przeciwstawione zostają wynikom pierwszej ankiety na temat symboli kolektywnych (oznaczanej jako '1993').

3. Pierwszy krok ankiety - ustalenie ważnych słów

Respondenci podali łącznie 8658 Token i 2047 Types. Uzyskujemy zatem relację Type/Token wielkości 0,24; jedno słowo jest więc średnio czterokrotnie powtarzane. Rozkład types i tokens w rastrze danych osobowych oraz relację type/token przedstawia tabela (1).

Tabela 1, Liczba types i tokens oraz relacja type/token (2000/1993)¹

cecha	token	types	2000	1993	cecha	token	types	2000	1993
ogółem	8658	2047	0,24	0,29	prac. umysł.	2499	943	0,38	0,35
kobiety	5804	1492	0,26	0,33	przedsiębiorcy	378	275	0,73	-
mężczyźni	2854	1156	0,41	0,40	studenci	5212	1472	0,28	0,49
wiek - ≤30	6277	1622	0,26	-	uczniowie	51	47	0,92	0,45
wiek - ≥31	2368	971	0,41	-	religia - tak	7822	1878	0,24	0,30
podst./zawod.	282	191	0,68	0,74/66	religia - nie	822	500	0,61	0,53
średnie	6163	1681	0,27	0,35	Warszawa	2342	797	0,34	0,46
wyższe techn.	1414	651	0,46	0,43	Wrocław	1810	825	0,46	0,50
wyższe human.	785	427	0,54	0,64	Katowice	2037	772	0,38	0,34
robotnicy	504	300	0,60	0,57	Lublin	2455	948	0,39	-

- = w 1993 nie badano

Stosunek type/token nie wykazuje istotnych odchyień w odniesieniu do poprzedniej ankiety. Wyraźnie widoczna różnica występuje tylko wśród studentów i uczniów. Studenci podają w drugiej ankiecie więcej takich samych słów, są zatem bardziej pewni, niż przed siedmioma laty, jakie słowa dla kultury polskiej są ważne. Ogólnie stwierdzić można, że relacja type/token - w układzie badania - jest bardzo stabilna i wskazuje zatem na taką własność odpowiedniej parceli systemu kultury.

W kolejnej tabeli prezentuję nie uporządkowaną listę najczęściej podanych słów, bez uwzględnienia synonimów, odchyień w formach itp. Tabela (2) zawiera zatem (procentowo i do n = 10) oryginalne odpowiedzi respondentów w układzie częstotliwości, ogółem (w zestawieniu do danych pierwszej ankiety) oraz w podziale na słowa pozytywne i negatywne.

Tabela 2, Częstotliwość podań (%)

ankieta	2000	1993	2000		ankieta	2000	1993	2000	
słowo	ogół.	ogół.	poz.	neg.	słowo	ogół.	ogół.	poz.	neg.
miłość	59,8	46,2	59,3	0,5	morderstwo	5,1	4,3	0,0	5,1
rodzina	37,0	27,7	37,0	0,0	nauka	5,1	7,3	5,1	0,0
przyjaźń	32,9	29,0	32,9	0,0	wierność	5,1	13,4	5,1	0,0
dom	22,3	10,8	22,3	0,0	kariera	4,8	1,3	4,6	0,2
kłamstwo	21,8	25,5	0,2	21,6	pijaństwo	4,6	7,0	0,0	4,6
nienawiść	19,5	15,1	0,0	19,5	głód	4,4	3,0	0,0	4,4
praca	19,1	24,5	15,6	3,4	lojalność	4,4	10,8	4,4	0,0
wiara	17,2	18,3	17,2	0,0	urlop	4,4	3,0	4,4	0,0
polityka	16,6	9,4	0,5	16,1	życzliwość	4,4	5,9	4,4	0,0
pieniądze	15,9	9,7	12,2	3,7	falsz	4,1	6,2	0,0	4,1
radość	15,2	10,2	15,2	0,0	komunizm	4,1	12,4	0,0	4,1
wojna	14,9	12,6	0,0	14,9	łato	4,1	1,9	4,1	0,0
choroba	14,7	11,0	0,0	14,7	samochód	4,1	3,5	4,1	0,0
dobroć	14,7	18,8	14,7	0,0	telewizja	4,1	2,4	2,1	2,1
szczęście	14,0	6,5	14,0	0,0	tradycja	4,1	7,8	4,1	0,0
bieda	13,8	7,3	0,0	13,8	wróg	4,1	3,5	0,0	4,1
uczciwość	13,3	22,6	13,3	0,0	brzydota	3,9	3,2	0,0	3,9
chamstwo	12,9	14,0	0,0	12,9	seks/sex	3,9	5,6	1,4	2,5
tolerancja	12,6	25,0	12,6	0,0	bogactwo	3,7	2,7	3,7	0,0
bezrobocie	12,4	24,2	0,0	12,4	demokracja	3,7	23,9	3,7	0,0
złość	12,0	7,3	0,0	12,0	kultura	3,7	16,4	3,7	0,0
nietolerancja	11,7	10,5	0,0	11,7	lenistwo	3,7	14,0	0,0	3,7
zazdrość	11,7	10,5	0,0	11,7	starość	3,7	1,1	0,0	3,7
zło	11,7	8,9	0,0	11,7	szacunek	3,7	12,9	3,7	0,0
śmierć	11,5	6,7	0,2	11,3	odwaga	3,4	4,8	3,4	0,0
przemoc	11,3	5,9	0,0	11,3	religia	3,4	2,2	3,4	0,0
dobry	11,0	5,6	11,0	0,0	smutek	3,4	3,8	0,2	3,2
zdrowie	11,0	12,9	11,0	0,0	sympatyczny	3,4	0,5	3,4	0,0
głupota	10,6	16,7	0,0	10,6	brud	3,2	6,7	0,0	3,2

pomoc	10,6	5,4	10,6	0,0	dobrobyt	3,2	8,1	3,2	0,0
dziecko	10,3	6,7	10,3	0,0	gwałt	3,2	5,1	0,0	3,2
zdrada	9,9	9,4	0,0	9,9	honor	3,2	14,8	3,2	0,0
dobro	9,7	11,3	9,7	0,0	kwiaty	3,2	5,1	3,2	0,0
uśmiech	9,7	5,9	9,7	0,0	szkoła	3,2	3,5	1,4	1,8
zawiść	9,7	7,0	0,0	9,7	Żyd	3,2	3,2	0,0	3,2
słońce	9,4	5,4	9,4	0,0	bandyta	3,0	2,2	0,0	3,0
wykształcenie	9,4	6,7	9,4	0,0	optymizm	3,0	5,6	3,0	0,0
Bóg	9,2	4,3	9,2	0,0	Papież	3,0	0,8	3,0	0,0
nadzieja	8,7	6,7	8,7	0,0	patriotyzm	3,0	13,4	3,0	0,0
wakacje	8,7	8,6	8,7	0,0	Sejm	3,0	11,8	0,0	3,0
wolność	8,7	18,8	8,7	0,0	solidarność	3,0	13,2	2,5	0,5
egoizm	8,5	16,4	0,0	8,5	współczucie	3,0	1,1	3,0	0,0
spokój	8,5	6,5	8,5	0,0	idiota	2,8	1,1	0,0	2,8
bezpieczeństwo	7,8	3,8	7,8	0,0	kocham	2,8	0,8	2,8	0,0
policja	7,8	4,8	0,5	6,9	książka	2,8	2,4	2,8	0,0
sprawiedliwość	7,6	15,6	7,6	0,0	ładny	2,8	1,3	2,8	0,0
kościół	7,4	12,9	4,8	2,5	mafia	2,8	2,4	0,0	2,8
obłuda	7,1	11,0	0,0	7,1	przestępstwo	2,8	0,5	0,0	2,8
prawda	7,1	16,7	7,1	0,0	pycha	2,8	2,2	1,4	1,4
szczerłość	7,1	8,1	7,1	0,0	reforma	2,8	0,3	0,0	2,8
zabawa	7,1	2,4	7,1	0,0	uprzejmość	2,8	2,7	2,8	0,0
korupcja	6,9	9,4	0,0	6,9	wiosna	2,8	4,8	2,8	0,0
miły	6,9	2,7	6,9	0,0	wrażliwość	2,8	3,5	2,8	0,0
samotność	6,9	2,7	0,0	6,9	zakłamanie	2,8	5,4	0,2	2,5
złodziej	6,9	5,6	0,0	6,9	życie	2,8	2,7	2,8	0,0
agresja	6,7	2,2	0,0	6,7	cierpienie	2,5	1,1	0,0	2,5
narkotyki	6,7	7,8	0,0	6,7	małżeństwo	2,5	1,1	2,5	0,0
strach	6,7	6,2	0,0	6,7	nieuczciwość	2,5	4,6	0,0	2,5
kradzież	6,4	7,3	0,0	6,4	podróże	2,5	0,5	2,5	0,0
matka	6,4	5,6	6,4	0,0	rasizm	2,5	4,3	0,0	2,5
piękno	6,4	4,8	6,4	0,0	śmiech	2,5	1,9	2,5	0,0
sukces	6,4	5,4	6,4	0,0	zbrodnia	2,5	3,8	0,0	2,5
muzyka	6,2	6,7	6,2	0,0	zrozumienie	2,5	3,2	2,5	0,0
zaufanie	6,2	4,8	6,2	0,0	aborcja	2,3	7,3	0,0	2,3
zły	6,2	2,2	0,2	6,0	gościnność	2,3	3,8	2,3	0,0
oszustwo	6,0	7,3	0	6,0	humor	2,3	2,4	2,3	0,0
święta	6,0	3,0	6,0	0,0	kara	2,3	0,5	0,0	2,3
rząd	5,7	7,0	0,0	5,7	kurwa	2,3	3,0	0,0	2,3
ojczyzna	5,5	14,0	5,5	0,0	nałogi	2,3	0,8	0,0	2,3
wiedza	5,5	6,5	5,5	0,0	niesprawiedliwość	2,3	3,0	0,0	2,3
ból	5,3	3,2	0,0	5,3	nieszczęście	2,3	0,5	0,0	2,3
gniew	5,3	2,2	0,0	5,3	placz	2,3	1,1	0,0	2,3
inteligentny	5,3	1,6	5,3	0,0	podatki	2,3	1,3	0,0	2,3
pokój	5,3	8,9	5,3	0,0	podłość	2,3	3,0	0,0	2,3
przyroda	5,3	4,0	5,3	0,0	prawo	2,3	2,4	0,7	1,6
władza	5,3	7,0	0,2	5,1	rodzice	2,3	1,3	2,3	0,0
alkoholizm	5,1	10,5	0,0	5,1	serce	2,3	3,0	2,3	0,0
ciepło	5,1	4,0	5,1	0,0	sztuka	2,3	4,3	2,3	0,0
mądrość	5,1	10,5	5,1	0,0	zimno	2,3	0,5	0,0	2,3

Już ten układ danych pokazuje, że te same słowa jak przed siedmiu laty uznawane są przez respondentów za ważne. Zaobserwować można co prawda nieznaczne odchylenia, a tym samym inne ukierunkowania, same słowa jednak pokrywają się w obydwu ankietach. Ponieważ wiele słów występuje w różnych formach

gramatycznych, konieczna staje się homogenizacja danych. W tym celu sprowadzam formy podobne do jednej klasy i pokazuję je (w tabeli 3) w porządku częstotliwości w ogólnej liście zgrupowanych słów.

Tabela 3, Zgrupowana częstotliwość podań '2000' (do n = 5, %)

słowo	cecha					słowo	cecha				
	ogół	płeć		wiek			ogół.	płeć		wiek	
		K	M	≤30	≥31			K	M	≤30	≥31
miłość	60,5	68,6	45,4	66,2	46,0	szczerłość	9,0	9,5	7,9	8,4	10,5
przyjaźń	44,4	49,8	34,2	49,2	32,3	wakacje	8,7	8,8	8,5	7,7	11,3
rodzina	37,7	43,1	27,6	43,1	24,2	wróg	8,7	10,6	5,3	10,3	4,8
praca	27,8	29,0	26,3	27,7	29,0	bezpieczeństwo	8,5	8,5	8,5	8,0	9,7
kłamstwo	23,4	28,3	14,5	25,4	18,5	prawda	8,5	10,2	5,3	8,7	8,1
dom	22,3	26,1	16,4	26	14,5	komunizm/komuna	8,3	8,5	7,9	9,3	5,7
pieniądze	20,2	22,3	19,7	24,8	12,9	oszustwo	8,3	8,8	7,2	7,4	10,5
polityka	21,4	20,8	22,4	24,1	14,5	policja	8,3	6,4	11,8	9,0	6,5
wiara	21,4	23,3	15,8	20,9	20,2	sprawiedliwość	8,0	10,2	3,9	8,0	8,1
dziecko	19,5	22,3	16,4	18,3	25,0	morderstwo	7,8	8,8	5,9	8,7	5,7
nienawiść	19,5	21,6	15,8	22,8	11,3	obluda	7,6	9,2	4,6	7,4	8,1
głupota	17,5	15,5	21,1	16,1	21,0	przestępstwo	7,6	6,7	9,2	7,4	8,1
choroba	17,2	17,0	17,1	16,4	18,5	zabawa	7,6	8,1	6,6	8,7	4,8
uczciwość	16,8	18,4	13,8	15,1	21,0	agresja	7,4	8,1	5,9	7,4	7,3
chamstwo	16,3	17,3	14,5	15,4	18,5	kościół	7,4	6,7	8,5	8,4	4,8
radość	16,3	17,3	14,5	16,7	15,3	pijaństwo	7,1	9,5	2,6	7,1	7,3
wojna	15,6	18,0	14,5	17,4	15,3	brzydota	6,9	8,1	4,6	7,4	5,6
dobroć	15,2	17,3	9,9	14,8	14,5	kultura	6,9	6,7	7,2	7,7	4,8
szczęście	14,9	17,0	11,2	16,4	11,3	miły/-a	6,9	7,8	5,3	7,7	4,8
bieda	14,5	16,3	11,2	15,8	11,3	przyroda/natura	6,9	7,8	5,3	5,8	9,7
złość	14,3	13,1	11,8	12,5	12,9	samotność	6,9	9,2	2,6	8,0	4,0
nietolerancja	13,8	11,0	13,2	12,2	10,5	kradzież	6,7	6,4	7,2	6,7	6,5
tolerancja	13,3	17,0	13,2	15,8	15,3	strach	6,7	7,1	5,9	6,4	7,3
wykształcenie	13,1	17,7	7,9	17,4	6,6	święta	6,7	8,5	3,3	8,0	3,2
bezrobocie	12,9	12,4	13,8	12,2	14,5	kariera	6,4	6,7	5,9	7,4	4,1
matka	12,2	14,8	7,2	13,2	9,7	muzyka	6,4	5,3	8,6	6,4	6,5
zło	12,0	15,9	7,9	13,5	12,1	sukces	6,4	6,7	5,9	7,1	4,8
zazdrość	11,7	13,8	7,9	13,2	8,1	sympatyczny	6,4	7,4	4,6	7,1	4,8
zdrowie	11,7	11,0	13,2	10,9	13,7	zaufanie	6,2	8,8	1,3	7,4	3,2
pomoc	11,7	13,1	8,6	11,6	11,3	zły	6,2	6,7	5,3	6,1	6,5
śmierć	11,5	11,7	11,2	11,3	12,1	życzliwość	6,2	6,7	5,3	4,5	10,5
przemoc	11,3	11,0	11,8	12,5	8,1	rząd	6,0	5,7	6,6	6,1	5,6
zdrada	11,3	11,7	10,5	9,7	15,3	kolega/koledzy	5,7	3,9	9,2	2,9	12,9
alkoholizm	11,0	12	9,2	12,5	7,3	nauka	5,7	5,6	5,9	5,8	5,6
dobry	11,0	12,4	9,2	10,6	12,9	pokój	5,7	6,0	5,3	4,8	8,1
narkotyki	11,0	11,7	9,9	11,9	8,9	wiedza	5,7	6,4	4,6	5,8	5,6
piękno	11,0	12,0	7,9	9,9	12,1	wierność	5,7	5,3	6,6	6,1	4,8
słońce	10,6	10,6	11,2	8,7	16,1	bogactwo	5,5	7,4	1,9	6,1	4,0
Bóg	10,3	12,0	7,2	11,9	6,5	ciepło	5,5	5,3	5,9	5,5	5,6
zawiść	10,3	9,9	11,2	8,4	15,3	lojalność	5,5	4,6	7,2	4,8	7,3
złodziej/-stwo	10,3	7,4	15,1	6,8	18,5	ojczyzna	5,5	7,4	1,9	6,7	2,4
korupcja	10,0	8,8	12,5	9,3	12,1	szacunek	5,5	6,0	4,6	4,8	7,3
dobro	9,9	12,0	10,5	10,3	14,5	władza	5,5	6,0	4,6	6,7	2,4
inteligencja	9,9	11,0	7,9	11,3	6,5	ból	5,3	4,6	6,6	6,4	2,4
spokój	9,9	11,3	7,2	10,3	8,9	gniew	5,3	7,4	1,3	5,8	4,0
kochać	9,7	11,3	6,6	9,3	10,5	bandyta/-tyzm	5,1	3,5	7,9	2,9	10,5
uśmiech	9,7	9,9	9,2	8,4	12,9	falsz	5,1	5,6	3,9	4,8	5,6

mądrość	9,4	9,9	8,6	9,9	8,1	ksiądz/kler	5,1	5,7	3,0	4,8	5,7
wolność	9,4	9,5	9,2	10,9	5,7	brud	4,8	3,9	6,6	4,5	5,7
egoizm	9,2	8,8	9,9	10,3	6,5	lenistwo	4,8	4,9	4,6	5,1	4,0
nadzieja	9,0	9,2	8,6	10,3	5,7	reforma	4,8	5,3	3,9	5,1	4,0

Tabela 3 (ciąg dalszy), Zgrupowana częstotliwość podań '2000' (do n = 5, %)

słowo	cecha		płeć		wiek		słowo	cecha		płeć		wiek	
	ogół.		K	M	≤30	≥31		ogół.		K	M	≤30	≥31
wulgarność	4,8		5,3	3,9	5,5	3,2	wiosna	2,8		2,1	3,9	1,3	6,5
seks/sex	4,6		3,9	5,9	6,1	0,8	zakłamanie	2,8		3,2	1,9	2,9	2,4
telewizja	4,6		3,5	6,6	5,1	3,2	życie	2,8		2,5	3,3	3,9	0
urlop	4,6		4,9	3,9	2,3	10,5	cierpienie	2,5		2,5	2,6	3,2	0,8
głód	4,4		5,3	2,6	3,3	7,3	humor	2,5		1,1	5,3	1,6	4,8
podróże	4,4		3,5	5,9	3,5	6,5	kurwa	2,5		2,1	3,3	2,9	1,6
kwiaty	4,1		3,9	4,6	3,2	6,5	lubić	2,5		3,5	0,7	2,9	1,6
lato	4,1		4,6	3,3	4,2	4,0	małżeństwo	2,5		2,5	2,6	3,5	0
religia	4,1		4,9	2,6	5,5	0,8	nieszczęście	2,5		2,8	1,9	2,3	3,2
samochód	4,1		1,8	8,6	4,5	3,2	nieuczciwość	2,5		2,8	1,9	2,3	3,2
tradycja	4,1		4,9	2,6	5,8	0	nuda	2,5		2,1	3,3	2,9	1,6
uprzejmość	4,1		6,0	0,7	3,9	4,8	oddanie	2,5		1,8	3,9	2,6	2,4
Żyd/Żydzi	4,1		3,5	5,3	4,2	4,0	otwartość	2,5		2,5	2,6	2,3	3,2
demokracja	3,9		3,2	5,3	4,5	2,4	rasizm	2,5		3,2	1,3	3,2	0,8
starość	3,9		6,0	0	4,2	3,2	rozwój	2,5		3,5	0,7	2,3	3,2
odwaga	3,7		3,9	3,3	3,9	3,2	śmiech	2,5		2,5	2,6	2,6	2,4
Papież	3,7		3,2	4,6	3,9	3,2	zrozumienie	2,5		2,5	2,6	3,5	0
wrażliwość	3,7		2,1	6,6	3,2	4,8	aborcja	2,3		3,2	0,7	2,3	2,4
bezdumni/-ość	3,4		4,2	1,9	4,5	0,8	arogancja	2,3		2,8	1,3	1,9	3,2
homoseksualizm	3,4		3,2	3,9	3,9	2,4	czystość	2,3		3,2	0,7	2,6	1,6
honor	3,4		3,9	2,6	3,9	2,4	kara	2,3		2,1	2,6	2,3	2,4
książka	3,4		2,5	5,3	3,5	3,2	niesprawiedliwość	2,3		2,5	1,9	1,9	3,2
patriotyzm	3,4		3,2	3,9	3,8	2,4	placz	2,3		2,5	1,9	2,3	2,4
podatki	3,4		4,2	1,9	3,2	4,0	podłość	2,3		2,1	2,6	1,3	4,8
serce	3,4		4,6	1,3	2,9	4,8	rozwód	2,3		2,1	2,6	1,3	4,8
smutek	3,4		4,6	1,3	4,2	1,6	serdeczność	2,3		2,8	1,3	1,9	3,2
solidarność (sic!)	3,4		3,9	2,6	2,6	5,6	sztuka	2,3		1,8	3,3	3,2	0
cwaniactwo	3,2		3,9	1,9	2,9	4,0	zacofanie	2,3		2,1	2,6	1,6	4,0
dobrobyt	3,2		3,9	1,9	3,5	2,4	materializm	2,1		2,1	1,9	2,6	0,8
idiota/-tyzm	3,2		3,5	2,6	3,5	2,4	młodość	2,1		2,1	1,9	2,9	0
Sejm	3,2		3,9	1,9	2,9	4,0	nęcza	2,1		2,8	0,7	2,3	1,6
szatan/diabeł	3,2		3,9	1,9	3,9	1,6	niebo	2,1		2,5	1,3	2,3	1,6
biznes	3,0		3,9	1,3	3,2	2,4	plotka	2,1		2,5	1,3	1,9	2,4
gościnność	3,0		3,5	1,9	3,2	2,4	postęp	2,1		2,8	0,7	2,6	0,8
gwałt	3,0		4,6	0	3,5	1,6	przekleństwo	2,1		2,5	1,3	0,9	4,8
nałogi	3,0		3,9	1,3	3,2	2,4	ufność	2,1		2,1	1,9	1,3	4,0
ojciec/tata	3,0		2,8	3,3	2,6	4,0	Unia Europejska	2,1		1,8	2,6	1,9	2,4
optymizm	3,0		2,8	3,3	2,9	3,2	wypadek	2,1		2,1	1,9	2,2	1,6
szkoła	3,0		3,9	1,3	3,8	0,8	zabijanie	2,1		2,1	1,9	1,3	4,0
współczucie	3,0		3,9	1,3	3,8	0,8	zwierzęta	2,1		2,8	0,7	2,6	0,8
zbrodnia	3,0		2,8	3,3	3,2	2,4	bezcelność	1,8		2,8	0	1,6	2,4
zimno	3,0		2,1	4,6	2,6	4,0	obojętność	1,8		1,1	3,3	1,6	2,4
kobieta/-y	2,8		2,5	3,3	2,6	3,2	pogoda	1,8		0	5,3	0,6	4,8
ładny/-a/-e	2,8		3,9	0,7	2,6	3,2	kompetencje	1,6		0,7	3,3	1,9	0,8
mafia	2,8		2,1	3,9	2,3	4,0	stabilizacja	1,6		0	4,6	1,3	2,4
odpowiedzialność	2,8		3,2	1,9	2,6	3,2	zadowolenie	1,6		2,1	0,7	1,3	2,4

prawo	2,8	3,5	1,3	2,9	2,4	Rosja	1,4	0	3,9	1,3	1,6
pycha	2,8	2,8	2,6	3,2	1,6	studia	1,4	2,1	0	1,9	0
rodzice	2,8	2,8	2,6	2,9	2,4	przyjemność	1,1	0	3,3	1,3	0,8
sekty	2,8	2,8	2,6	2,9	2,4	rozbój	1,1	0	3,3	0,6	2,4
uczucie	2,8	3,2	1,9	3,2	1,6						

Także zgrupowanie danych nie powoduje zmian w relacjach częstotliwości. Przemawia to na korzyść silnej leksykalizacji słów, większość słów występuje w tylko jednej formie, co z kolei pozwala wnioskować o wyrażenie zmanifestowanej semantycy. Stosując jako kryterium odchylenie o 10% dla cech płci i wieku, tylko cztery słowa wykazują zależność od płci: miłość (23,2%), przyjaźń (15,6%), rodzina (15,5%), kłamstwo (13,8%). Wszystkie te słowa częściej podawane są przez kobiety. Młodzi ludzie podają siedem słów częściej niż dorośli, a dorośli dwa słowa częściej niż młodzież; odpowiednio: miłość (20,2%), przyjaźń (16,9%), rodzina (18,9%), dom (11,5%), pieniądze (11,9%), nienawiść (11,5%), wykształcenie (10,95%), oraz - złodziej/-stwo (11,8%), kolega/koledzy (10,0%). Większość podań jest zatem niezależna od wieku oraz płci. Także w tym zestawieniu rzuca się w oczy brak słów polaryzujących, to znaczy takich, które podawane są równie często jako słowa pozytywne i negatywne, co przemawia na korzyść prognoz teorii.

W kolejnym kroku analitycznym podaję manifestacje pól słów zgrupowanych odpowiedzi. W ten sposób powstają dwie grupy: słów występujących w formie licznych synonimów *kulturowych*, oraz słów występujących tylko w jednej formie. Można przy tym zaobserwować, że manifestacja obydwu grup nie jest skorelowana z częstotliwością podań. Manifestację tych wariantów pokazuje lista (4)

Lista 4, Pola słów zgrupowanych ('słowo podstawowe: warianty'; alfabetycznie, liczby absolutne)

aborcja: usuwanie-ciaży; **agresja:** agresywny (3), agresywność; **alkoholizm:** alkohol (18), alkoholik (7), tani alkohol; **arogancja:** arogancki (3), aroganccy; **bandyta:** bandytyzm (7), bandzior, bandyci; **bezczelność:** beczelny; **bezdumni:** bezdomny (6), bezdomność (3), brak domu; **bezpieczeństwo:** brak bezpieczeństwa, bezpieczne, bezpiecznie; **bezrobocie:** bezrobotni, bezrobotny; **bieda:** biedne (2), biedota; **biznes:** biznesmen (3), buissines; **Bóg:** Boski (2), Bóstwo, boskie, wiara w Boga; **bogactwo:** bogaty (6), bogactwo duszy, bogato; **ból;** **brud:** brudny (3), brudas (2), brudasy, brudne; **brzydota:** brzydki (12), brzydkie, brzydko; **chamstwo:** cham (7), chamski (4), hamstwo (3), hamski; **choroba:** choroby (7), chory (2), chore (2); **ciepło:** ciepły (2); **cierpienie;** **cwaniactwo:** cwaniak (6), cwaniacy, cwany; **czystość:** czysty (3), czyści, czysto; **demokracja:** demokratyczny; **dobro:** wspólne dobro; **dobrobyt;** **dobroć:** dobroczynność, dobroduszość; **dobry:** dobrze (9), dobrzy (2), dobry człowiek (2), dobry sąsiad, dobrze ustawiony, dobrze wychowany, dobrzy ludzie; **dom;** **dziecko:** dzieci (26), dzieciaki (2), dzieciątko (2), dzieciństwo (2), dziecię, dziecina, dziecinko, moje dziecko, malec, maleństwo, maluchy, niemowlak, niemowlę, bobas; **egoizm:** egoista, egoistyczne, egoistyczny; **falsz:** fałszywość (2), fałszywy; **głód;** **głupota:** głupi (20), głupek (4), głupiec (4), głupie, głupstwo; **gniew;** **gościnność:** gościnni (2), gościnnie; **gwałt:** gwałcieciel; **homoseksualizm:** homoseksualista (3), gej; **honor:** honorowy; **humor;** **idiota:** idiotyzm (2); **inteligentny:** inteligencja (16), intelekt, intelektualista, wzrost inteligencji, inteligentni; **kara;** **kariera:** karierowicz (4), karierowicze, karierowiczostwo, robić karierę; **kłamstwo:** kłamca (6), kłamać; **kler:** klerykalizm (3), klerykalny (2), klechy; **kobieta:** kobietka, kobiety, kobitka, niewiasta; **kocham:** kochać (11), kochany (9), kochający (2), kochanek (2), kochanie (2), kochać się, kochana, kochanka, ukochany; **kolega:** koleżeństwo (6), koleżeński (3), koleżeńskość (3), kumpel (3), koleś, koleżanka; **kompetencje:** kompetencja (2), kompetentny (2), niekompetencja (2), niekompetentny; **komunizm:** komunista (7), komuna (5), komuch (4), komuchy (2), postkomuna, postkomuniści; **korupcja:** łapówki (5), łapówka (5), przekupstwo (3), korupstwo; **kościół:** teokracja; **kradzież:** kradzieże, kraść; **ksiądz:** ksiądz - kler (2), księża (2), uczciwy ksiądz, duchowna osoba, duchowny; **książka:** książki (6); **kultura:** kulturalny (4), brak kultury (4), kultura osobista (2), kultura masowa (2), kultura narodowa, kulturalność, niekulturalny, popkultura; **kurwa:** kurwica; **kwiaty:** kwiat (3), kwiatek (2), kwiatusek (2), kwiatki; **ładny:** ładne, ładnie; **lato;** **lenistwo:** leń (3), leniwość, leniwy; **lojalność:** lojalny (6), lojalni; **lubić:** lubię (2), lubiany, być lubiany, lubić się, lubię cię; **mądrość:** mądry (18), mądre; **mafia;** **małżeństwo;** **materializm:** materialista, materialny; **matka:** mama (23), mamusia, matęska; **miłość:** miłość bliźniego, miłość do ojczyzny, brak miłości; **miły;** **młodość:** młody; **morderstwo:** morderca (8), morderstwa (2), mord (2); **muzyka:** dobra muzyka; **nadzieja:** brak nadziei; **nałogi:** nałóg (3); **narkotyki:** narkomania (16), narkoman (3); **nauka:** naukowiec (3); **nędza:** nędzny; **niebo;** **nienawiść;** **niesprawiedliwość;** **nieszczęście:** nieszczęśliwy; **nietolerancja:** brak tolerancji (9); **nieuczciwość:** nieuczciwi; **nuda:** nudny (3); **obluda;** **obojętność:** obojętność na krzywdy; **oddanie:** oddany (3); **odpowiedzialność:** odpowiedzialny (3); **odwaga:** odwaga cywilna; **ojciec:** tata (6); **ojczyzna;** **optymizm;** **oszustwo:** oszust (5), oszukiwanie (2), oszustwa (2), oszukiwać; **otwartość:** otwarty (3); **Papież:** Ojciec-świety (2), osoba Papieża; **patriotyzm:** przesadny patriotyzm, patriota; **piękno:** piękny (12), pięknie (5), piękno wewnętrzne; **pieniądze:** pieniądź (6), brak pieniędzy (6), kasa (2), pieniądze (2), kasa-

pieniądze, pieniążki, posiadanie pieniędzy; **pijaństwo**: pijak (10), pijanica; **placz**; **plotka**: plotki (3), plotkarstwo (2); **podatki**: podatek (6); **podłość**; **podróż**: podróż (7), podróżowanie; **pogoda**: pogoda-ducha (3), pogodność (2), pogodny (2); **pokój**: pokój na świecie, pokój nie; **policja**: policjant (3), gliny; **polityka**: polityk (12), politycy (5), politykierstwo (2), polityczny, politykowanie; **pomoc**: pomagać, bezinteresowna pomoc, pomoc bliźniemu, pomoc humanitarna, pomoc społeczna; **postęp**; **praca**: pracowitość (17), pracowity (8), dobra praca (3), pracować (3), brak pracy (3), pracoholizm (2), pracujący, pracoholik; **prawda**: prawdomówność (7), prawdziwie, prawdziwy; **prawo**: prawo do wolności, praworządność; **przekleństwo**: przekleństwa (4), przeklinam; **przemoc**; **przestępstwo**: przestępca (9), przestępczość (9), przestępstwa (2), młodociani przestępcy; **przyjaźń**: przyjaciel (29), przyjaciele (9), przyjacielski (8), przyjazny (3), przyjacielscy; **przyjemność**: przyjemny (3), przyjemne (2), przyjemnie; **przyroda**: natura (7); **pycha**; **radość**: radosny (4), radość życia; **rasizm**; **reforma**: reformy (9); **religia**: religijność, religijność względna, religijny; **rodzice**: rodzice-brat, rodzicielstwo; **rodzina**: rodzinne ciepło (2), rodzinny dom; **Rosja**: Rosjanie (2), Ruscy (2), Ruskie; **rozbój**: rozboje (2); **rozwód**: rozwody; **rozwój**: rozwój gospodarczy (2); **rząd**: rządy; **samochód**; **samotność**; **Sejm**: Senat (3), polski Sejm; **seks**: sex (7), dewiacje seksualne (2), molestowanie seksualne; **sekty**: sekta (3); **serce**: serduszko (6); **serdeczność**: serdeczny (4); **słońce**: słońeczko (3), słońeczny (2), słońecznie; **śmiech**; **śmierć**; **smutek**; **solidarność**: solidarność ludzka, solidaruchy; **spokój**: spokojny (2), brak spokoju, spokój ducha; **sprawiedliwość**: sprawiedliwy (3); **stabilizacja**: stabilność (4), brak stabilizacji; **starość**: starzy; **strach**; **studia**: student (3); **sukces**: człowiek sukcesu; **święta**; **sympatyczny**: sympatia (11), sympatyczna, sympatyczni; **szacunek**: brak szacunku (3), szanować (2), szanuje (2), szanowanie innych; **szatan**: diabeł (6); **szczerłość**: szczery (7), szczerze; **szczęście**: szczęśliwy (4); **szkoła**: szkolnictwo; **sztuka**; **telewizja**: telewizja-radio, telewizor, TV; **tolerancja**: tolerancyjni, tolerancyjny, toleruje; **tradycja**; **uczciwość**: uczciwy (13), uczciwi, uczciwie; **uczucie**: uczuciowość (3), uczucia (2); **ufność**: ufam, ufam ci, ufam tobie, ufny; **Unia Europejska**: europejski, integracja europejska; **uprzejmość**: uprzejmy (6); **urlop**: urlop z rodziną; **uśmiech**; **wakacje**; **wiara**: brak wiary (5), wierzący (2), wierzyć (2), katolik (2), prawdziwa wiara, silna wiara, wiara w coś, wiara w dobro, wierzę w ciebie, katolicyzm, narodowy katolicyzm; **wiedza**: zdobywać wiedzę; **wierność**: wierny (3); **wiosna**; **władza**: walka o władzę; **wojna**: wojny (3); **wolność**: swoboda (3), wolny (2), wolność słowa; **wrażliwość**: wrażliwy (3); **wróg**: wrogość (18), wrog; **współczucie**; **wulgarność**: wulgarny (6), wulgaryzm (5), wulgaryzmy (2), wulgarne; **wykształcenie**: wykształcony (10), brak wykształcenia (3), wykształcenie wyższe (2), wykształcenie zawodowe; **wypadek**; **zabawa**: dobra zabawa, mądra zabawa; **zabijanie**: zabójstwo (6), zabójca (3), złoczyńca, zabić, zabujca; **zacofanie**: zacofany (3); **zadowolenia**: zadowolony (2); **zakłamanie**; **zaufanie**; **zawiść**: zawiśnięty (2), zawiśnięci; **zazdrość**; **zbrodnia**: zbrodnie (2); **zdrada**: zdrajca (4), zdrada małżeńska, zdrady małżeńskie; **zdrowie**: zdrowy (2), zdrowo; **zimno**: zima (6); **zło**: zło konieczne; **złodziej**: złodziejstwo (12), złodzieje (3); **złość**: złośliwość (7), złośliwy (3); **zły**; **zrozumienie**; **zwierzęta**: zwierzęta, zwierzę; **życie**: życie towarzyskie; **życzliwość**: życzliwy (6), życzliwi (2); **Żyd**: żydokomuna, żydomasoni, Żydy, Żydzi.

4. Drugi krok 2 ankiety - hierarchia słów

W drugim kroku ankiety respondentom przedłożono listę wybranych słów z zadaniem ocenienia ich na skali od +100 do -100. Wybór słów w ankiecie z roku 2000 dokonany został według dwóch kryteriów. Z jednej strony wybrano słowa najczęściej podawane w pierwszym etapie badań, z drugiej - w celach porównawczych - kilka słów z pierwszej ankiety, ponadto uwzględniono także kilka słów w celu zdobycia informacji o ich semantyzacji w kulturze. Mamy tutaj zatem do czynienia z rozwiązaniem kompromisowym oraz wyborem sterowanym przez zainteresowanie badawcze. Słowa natomiast, które co prawda często były podawane, co do których istnieje jednak dość duża pewność na temat ich semantyki lub nacechowania (jak np. w przypadku: radości, choroby, szczęścia itp.), pominięto. Z tego kroku analizy uzyskano hierarchię słów, przedstawioną w kolejnej tabeli w układzie ogólnym, z uwagi na płeć, wiek (młodzież, dorośli) oraz zawód (pracownicy umysłowi, studenci), dla ułatwienia porównań podaję także dane z roku 1993.

Tabela 5, Hierarchia słów (w porządku rangowym)

cecha	2000			1993			2000			
	ogół.	K	M	ogół.	K	M	≤30	≥31	stud.	p.u.
miłość	91	94	85	90	93	85	90	91	91	90
rodzina	90	93	85	89	91	83	91	89	93	90
dom	88	93	79	85	87	80	88	88	90	86
wolność	87	88	85	92	93	90	91	81	92	85
przyjaźń	87	91	78	88	90	83	91	81	93	82
Bóg	84	89	74	-	-	-	80	89	83	84
dziecko	83	87	75	-	-	-	81	85	80	84

uczciwość	83	87	75	86	87	82	84	82	87	81
słońce	82	85	75	-	-	-	85	78	85	78
prawda	82	86	74	84	86	81	81	82	86	78
sprawiedliwość	82	84	76	88	89	85	85	78	88	82
wierność	81	88	66	75	79	68	85	75	88	75
tolerancja	79	81	75	85	88	80	85	78	88	82
kultura	79	84	69	75	77	70	80	78	81	73
honor	74	78	64	74	77	69	72	76	73	73
Papież	73	82	54	-	-	-	68	78	76	71
patriotyzm	73	82	54	57	56	57	68	78	76	71
wiara	69	78	50	64	67	57	70	66	75	62
ojczyzna	66	72	55	66	66	65	61	73	66	67
praca	64	69	55	75	75	74	59	71	64	64
tradycja	60	68	44	56	58	52	62	56	64	57
naród	57	62	47	51	52	48	52	64	57	59
pieniądze	50	56	37	-	-	-	46	54	48	56
demokracja	47	54	33	52	50	56	45	49	54	44
państwo	44	48	38	49	48	52	38	52	45	45
kościół	32	42	12	22	25	17	23	45	30	36
pluralizm	32	32	31	37	33	47	30	35	31	34
ideologia	23	30	8	13	16	7	22	24	22	17
policja	17	16	18	-	-	-	11	24	16	19
prawica	15	22	0	13	14	9	13	17	18	10
lewica	-7	-14	7	-5	-3	-8	-4	-11	-8	-8
polityka	-18	-19	-16	-	-	-	-22	-13	-16	-19
komunizm	-51	-57	-38	-49	-49	-49	-55	-46	-52	-56
egoizm	-53	-54	-49	-51	-55	-44	-51	-54	-52	-49
nietolerancja	-68	-71	-62	-74	-78	-67	-76	-58	-78	-64
bezrobocie	-69	-76	-56	-55	-62	-43	-73	-64	-75	-69
totalitaryzm	-71	-72	-68	-58	-58	-57	-76	-64	-82	-69
chamstwo	-81	-83	-78	-86	-89	-80	-80	-83	-82	-81
wojna	-90	-93	-83	-90	-94	-84	-92	-86	-93	-88

- = w roku 1993 nie badano

Także tutaj stwierdzamy tylko niewielkie odchylenia. Wahania oczywiście występują, są one jednak bardzo małe. Jeśli wybierzemy jako kryterium odchylenia (bardzo surową) granicę 10%, wtedy stwierdzamy, że w porównaniu hierarchii z obydwu ankiet, żadne słowo nie przekracza tej granicy odchylenia. Możemy zatem mówić o silnie zmanifestowanej stabilności tej cechy. W drugiej ankiecie występują jednak dość silne odchylenia z uwagi na płeć. Utrzymując założone wyżej kryterium 10% (tzn. 20 punktów), dane pierwszej ankiety nie wykazują zależności od płci, w drugiej ankiecie natomiast 11 słów ocenianych jest przez obydwie płcie różnie (wierność, Papież, patriotyzm, wiara, tradycja, demokracja, kościół, ideologia, prawica, lewica, bezrobocie). Stwierdzić zatem można dość wyraźną polaryzację płci. Same słowa sytuowane są przez obydwie płcie jako ważne, różne jest jednak ich wartościowanie. Jeśli natomiast chodzi o cechę wieku, stwierdzić można o wiele mniej odchylenia. Kryterium 10% przekracza tylko jedno słowo (kościół), które przez młodzież oceniane jest mniej pozytywnie (+23), niż przez dorosłych (+45). Pozostałe słowa posiadają wyrównany stosunek, tak że możemy uznać wiek za kategorię nierelevantną z uwagi na analizowane tutaj słowa. To samo dotyczy podziału na studentów i pracowników umysłowych, żadne słowo nie przekracza granicy 10%. Manifestacje poszczególnych odchylenia pokazuje tabela (6).

Tabela 6, Odchylenia w ocenie

cecha	ogół.	K/M	cecha	ogół.	K/M	cecha	ogół.	K/M			
słowo	II/I	II	I	słowo	II/I	II	I	słowo	II/I	II	I
miłość	1	9	8	kultura	4	15	7	pluralizm	-5	1	-14
rodzina	1	8	8	honor	0	14	8	ideologia	10	22	9
dom	3	14	7	Papież	-	28	-	policja	-	-2	-
wolność	-5	3	3	patriotyzm	16	28	-1	prawica	2	22	5

przyjaźń	-1	13	7	wiara	5	28	10	lewica	-2	-21	5
Bóg	-	15	-	ojczyzna	0	17	1	polityka	-	-3	-
dziecko	-	12	-	praca	-11	14	1	komunizm	-2	-19	0
uczciwość	-3	12	5	tradycja	4	24	6	egoizm	-2	-5	-11
słońce	-	10	-	naród	6	15	4	nietolerancja	6	-9	-11
prawda	-2	12	5	pieniądze	-	19	-	bezrobocie	-14	-20	-19
sprawiedliwość	-6	8	4	demokracja	-5	21	-6	totalitaryzm	-13	-4	-1
wierność	6	22	11	państwo	-5	10	-4	chamstwo	5	-5	-9
tolerancja	-6	6	8	kościół	10	30	8	wojna	0	-10	-10

III/I = 2000/1993, K/M = kobiety/mężczyźni; - = w roku 1993 nie badano

Dla porównania prezentuję także hierarchię słów uzyskaną z pierwszej ankiety (1993).

Tabela 7, Hierarchia słów 1993 1993 (ogółem i z uwagi na płeć, porządek rangowy)

słowo	ogół.	K	M	słowo	ogół.	K	M	słowo	ogół.	K	M
wolność	92	93	90	honor	74	77	69	nacjonalizm	-35	-32	-42
miłość	90	93	85	godność	73	75	68	lenistwo	-38	-38	-40
pokój	90	92	86	niezależność	69	72	63	komuna	-46	-46	-45
rodzina	89	91	83	ojczyzna	66	66	65	komuniści	-48	-49	-46
przyjaźń	88	90	83	wiara	64	67	57	komunizm	-49	-49	-49
sprawiedliwość	88	89	85	patriotyzm	57	56	57	egoizm	-51	-55	-44
uczciwość	86	87	82	tradycja	56	58	52	bezrobocie	-55	-62	-43
dobro	86	86	85	demokratyczny	53	52	56	klamstwo	-57	-58	-54
tolerancja	85	88	80	demokracja	52	50	56	totalitaryzm	-58	-58	-57
dobroć	85	87	81	naród	51	52	48	cwaniak	-62	-65	-57
dom	85	87	80	państwo	49	48	52	głupota	-69	-69	-67
prawda	84	86	81	pluralizm	37	33	47	nienawiść	-74	-78	-64
samodzielność	80	82	76	kościół	22	25	17	nietolerancja	-74	-78	-67
ochrona środ.	78	79	74	ideologia	13	16	7	zniewolenie	-85	-89	-78
wierność	75	79	68	prawica	13	14	9	chamstwo	-86	-89	-80
praca	75	75	74	lewica	-5	-3	-8	wojna	-90	-94	-84
kultura	75	77	70	nomenklatura	-30	-27	-39				

5. Trzeci krok 3 ankiety - semantyzacja słów

Nim przejdziemy do profilów semantycznych, przedstawię relację type/token, również w porównaniu z danymi uzyskanymi w pierwszej ankiecie (1993). Stosunek T/T pokazuje wyraźnie stopień pewności respondentów. Im mniejsza jest ta wartość, tym pewniejsi są respondenci w ocenie i tym bardziej jednoznaczne jest dane słowo. Zaobserwować można względnie wyrównany poziom stosunku T/T. Z tabeli (8) odczytać można występujące odchylenia.

Tabela 8, Relacja type/token (2000/1993)

słowo	T/T		słowo	T/T		słowo	T/T		słowo	T/T	
	2000	1993		2000	1993		2000	1993		2000	1993
bezrobocie	0,40	0,35	kościół	0,42	0,38	pieniądze	0,60	-	sprawiedliwość	0,47	0,4
Bóg	0,39	-	kultura	0,48	0,44	pluralizm	0,48	0,46	tolerancja	0,58	0,48
chamstwo	0,48	0,42	lewica	0,52	0,48	policja	0,48	-	totalitaryzm	0,48	0,43
demokracja	0,47	0,46	miłość	0,44	0,36	polityka	0,51	-	tradycja	0,52	0,44
dom	0,28	0,26	naród	0,39	0,3	praca	0,51	0,36	uczciwość	0,51	0,41
dziecko	0,35	-	nietolerancja	0,55	0,49	prawda	0,52	0,48	wiara	0,43	0,36
egoizm	0,60	0,49	ojczyzna	0,40	0,32	prawica	0,60	0,47	wierność	0,40	0,38
honor	0,43	0,43	państwo	0,41	0,35	przyjaźń	0,44	0,34	wojna	0,37	0,33
ideologia	0,60	0,51	Papież	0,44	-	rodzina	0,32	0,29	wolność	0,51	0,44

komunizm	0,53	0,47	patriotyzm	0,46	0,44	słońce	0,26	-
----------	------	------	------------	------	------	--------	------	---

- = w roku 1993 nie badano

Przechodzę teraz do prezentacji profili semantycznych, wynikłych z uzyskanych danych trzeciego kroku badania. Ze względu na czytelność danych podaję, inaczej niż w wypadku pierwszej ankiety, dane zgrupowane tylko w jednej kategorii, 'słowo', obejmującej zarówno warianty słowa podstawowego jak i pojawiające się wyrażenia. W kolumnie 'słowo' podane są częstotliwości w liczbach bezwzględnych, w pozostałych kolumnach w procentach (brak liczby oznacza jednorazowe wystąpienie danego słowa). Dla porównania podaję także formę podstawową profili semantycznych pierwszej ankiety (przy czym dane liczbowe dotyczą sumy wszystkich kategorii; pełne profile znaleźć można w Fleischer 1995). Wszystkie pojawiające się w profilach słowa są oryginalnymi sformułowaniami respondentów. Ponieważ manifestacja profili oraz korelacji poszczególnych elementów jest łatwa do odczytania z tabel a ich omawianie nie może wyjść poza nużące czytelnika powtarzanie tego, co i tak jest widoczne, rezygnuję ich omawiania.

bezrobocie

Słowo (n)	%	1993	%
bieda	52,7	bieda	50,0
brak (5), brak: pracy (25), pieniędzy (14), perspektyw (7), środków (2), aktywności, możliwości (2), bezpieczeństwa, wiary w siebie, kwalifikacji, nadziei, pewności siebie, przyszłości, spełnienia, stabilizacji, szans, własnego zdania, zaczepienia, zajęcia, beznadzieja	46,0	brak/brak pracy	45,2
nędza	18,7	głód	15,9
głód	16,7	nędza	14,9
nuda	6,0	lenistwo	11,1
ubóstwo	6,0	nuda	9,1
bezradność	4,7	niepewność	8,2
strach	4,7	kryzys	6,7
problem	3,3	strach	6,7
lenistwo	4,0	niedostatek	5,8
kłopoty	3,3	problem	5,8
smutek	3,3	upadek	5,8
alkohol (2), alkoholizm (2)	2,7	bezczyność	5,3
niesprawiedliwość	2,7	nieszczęście	4,8
stres	2,7		
upadek	2,7		

Bóg

Słowo (n)	%
wiara	42,0
miłość	27,3
absolut (7), ideał (5), wielkość (3), doskonałość (2), istota najwyższa (2), istota nadprzyrodzona, (2), prawda, prawda jedyna, doskonała istota, instancja wyższa, coś wyższego, jeden, jedyność, jedyny, ktoś najważniejszy, osoba boska	20,7
dobro (28), dobro najwyższe	19,3
kościół	18,0
nadzieja	16,0
najwyższa wartość (3), wartość (2), nadrzędność, najważniejszy, największa wartość, najwyższa instancja, najwyższa moc, najwyższe imię	7,3
stworzyciel (4), stwórca (4)	5,3
religia	4,7
dobroć	4,0
sprawiedliwość	4,0
miłosierdzie	3,3
Papież	3,3

wieczność	3,3
zbawienie	2,7

chamstwo

Słowo (n)	%	1993	%
brak kultury (28), brak kultury całkowity, brak kultury oglądy	20,0	brak kultury	29,3
prostactwo (12), prymitywizm (4), chuligaństwo (4), prymityw (3), grubiaństwo (3)	17,3	wulgarność	21,2
brak wychowania (9), złe wychowanie (5), niegrzeczność (3), brak szacunku (3), b. obycia (2), b. poczucia przyzwoitości, b. wycucia, b. oglądy	17,3	zło	19,7
wulgarność (11), wulgaryzm (6), ordynarność (4), wulgaryzmy (3)	16,0	bezczelność	18,8
zło	13,3	brak wychowania	13,5
przemoc (7), agresja (4), brak bezpieczeństwa (2)	8,7	głupota	10,6
głupota	8,0	ordynarność	10,1
bezczelność	7,3	prostactwo	10,1
brutalność (7), dresy (2), dres	6,7	brutalność	8,2
nietolerancja (7), tolerancji brak	5,3	grubiaństwo	7,7
egoizm	4,7	arogancja	5,3
arogancja	3,3	nietolerancja	5,3
podłość	3,3	oglądy brak	5,3
złe zachowanie (2), zachowanie, zachowanie młodzieży, brak zachowania	3,3	prymitywizm	4,8
krzywda	2,7		
złość	2,7		

demokracja

Słowo (n)	%	1993	%
wolność (50), wolność słowa (9), wolność wyboru (5), wolność słowa myśli, wolność wystąpień zrzeczeń, wolność wyznania	44,7	wolność	55,3
równość (26), równouprawnienie (4), równe możliwości, równe prawa, równe szanse, równość ludzi, równość wobec prawa	23,3	równość	34,6
wybory (6), wybór (5), wolne wybory (3), wolny wybór (3), prawa wyborcze, prawo wyboru, możliwość dokonywania wyboru, możliwość wyboru	14,0	ustrój	15,9
ustrój (15), system (3)	12,0	swoboda	13,5
sprawiedliwość	11,3	sprawiedliwość	13,0
władza ludu (5), rządy ludu (3), władza (3), współzrządzenie, współwładza, współdecydowanie, wspólna decyzja, wspólnota	10,7	władza	8,7
polityka (8), Sejm (3)	7,3	pluralizm	8,2
możliwość (5), możliwości, możliwości sensownego rozwoju	4,7	rządy	6,7
swoboda	4,0	tolerancja	6,7
prawo (2), praworządność (2), prawa	3,3	praworządność	6,3
dobro	3,3	Sejm	6,3
tolerancja	3,3	ludowładztwo	5,8
dobrobyt (4), droga do dobrobytu	3,3	wybory	5,8
bezrobocie	2,7		
państwo	2,7		

dom

Słowo (n)	%	1993	%
rodzina	52,0	rodzina	68,3
ciepło (36), ciepło rodzinne (2), ciepło domowego ogniska, ciepło może	26,7	ciepło	48,6
miłość	22,7	bezpieczeństwo	28,4

bezpieczeństwo (33), opieka (4)	24,7	budynek	22,6
spokój (28), cisza (3)	20,7	spokój	21,6
ostoja (10), schronienie (8), azyl (4)	14,7	miłość	20,7
dzieci (17), dziecko (3)	13,3	mieszkanie	14,9
budynek (15), mieszkanie (4)	12,7	dzieci	8,7
rodzice (4), matka (5), mama (3), ojciec (2), tata, tato	10,7	rodzice	7,7
radość	7,3	ognisko	6,7
szczęście	6,7	własność	6,3
przyjaźń	2,7	schronienie	5,8
wspólnota	2,7	azyl	4,8
ognisko rodzinne (2), ognisko, ogień	2,7	miejsce	4,8

dziecko

Słowo (n)	%
miłość (58), owoc miłości (3), miłość macierzyńska	41,3
radość	28,0
odpowiedzialność (24), obowiązek (10)	22,7
przyszłość (12), potomek (8), potomstwo (4), przedłużenie rodu, rozwój (3)	18,7
rodzina (21), przedłużenie rodziny	14,7
szczęście (19), 1 szczęśliwe małżeństwo	13,3
kłopoty (4), kłopot (3), problem (3), wydatek (2), wydatki (4)	10,7
pociecha (9), maleństwo (3), maluch, maluszek	9,3
troska (7), opieka (6)	8,7
niewinność (7), bezbronność (3), czułość (3)	8,7
mały człowiek (5), człowiek (4), człowiek rozwijający się	6,7
wychowanie (6), trud wychowania	4,7
macierzyństwo (3), część matki, matka, uczucia macierzyńskie	4,0
syn (3), córka (2)	3,3
sens życia, życie	3,3
nadzieja	2,7
ciepło	2,7
spełnienie	2,7
szkoła	2,7

egoizm

Słowo (n)	%	1993	%
samolubstwo (25), egocentryzm (7), myślenie o sobie (7), zapatrzenie w siebie (5) sobkostwo (6), narcyzm (3), samolub (3)	37,3	samolubstwo	50,5
zło	8,0	ja	21,2
pycha (4), zarozumialstwo (3), próżność (3)	6,7	egocentryzm	18,8
brak miłości, b. otwartości, b. otwartości innych, b. przyjaźni, b. wychowania, b. zaufania, b. asertywności	4,7	zło	12,0
nietolerancja (5), brak tolerancji	4,0	samotność	8,2
chciwość	3,3	gułpota	6,7
jedynak	2,7	narcyzm	6,3
skąpstwo	2,7	skąpstwo	5,8
snobizm	2,7	chciwość	5,3
wada	2,7	snobizm	5,3
		brak miłości	4,8
		nietolerancja	4,8

honor (Ehre)

Słowo (n)	%	1993	%
ojczyzna	14,7	godność	35,6
duma	12,0	ojczyzna	16,8
godność	10,7	duma	16,8
wartość	9,3	prawość	7,7
uczciwość	8,7	dobre imię	7,7
odwaga	7,3	ambicja	7,2
odpowiedzialność	6,7	patriotyzm	6,7
patriotyzm	6,0	uczciwość	6,3
prawość	6,0	wartość	5,8
prawda	5,3	rycerz	5,8
rycerz	5,3	zasady	5,3
zasady (5), postawa (3)	5,3	Bóg	4,8
Bóg (5), Bóg Honor Ojczyzna (2)	4,7		
ambicja	4,0		
męstwo	3,3		
wojsko	3,3		
cnota	2,7		
poświęcenie (4), oddanie (3)	4,7		
przeżytek	2,7		

ideologia

Słowo (n)	%	1993	%
komunizm (13), totalitaryzm (3)	10,7	pogląd	18,3
światopogląd (5), przekonania (4) myśl przewodnia (3), zasady (3)	10,0	cel	11,1
poglądy (13), pogląd (3)	10,7	polityka	10,1
polityka	10,0	idea	9,1
faszizm (8), nazizm (4), Hitler (4), skini	8,7	myśl	9,1
cel (6), ideał (3)	6,0	system	8,2
propaganda (4), manipulacja (3)	4,7	wiara	7,2
wiara	4,0	partia	6,7
fanatyzm	3,3	teoria	5,8
teoria	3,3	socjalizm	4,8
zło	3,3		
partia	2,7		
nietolerancja	2,7		

komunizm

Słowo (n)	%	1993	%
totalitaryzm (23), zbrodnia (3)	17,3	ideologia	25,0
zło	10,0	ustrój	22,1
przeszłość (8), PRL (3), stan wojenny (3)	9,3	utopia	15,9
ideologia	8,7	system	12,0
niewola (8), zniewolenie (3)	7,3	zło	9,1
kolejki (6), puste półki (5)	7,3	ZSSR	8,7
Stalin (8), Stalinizm (2), Lenin (2), partia (2), PZPR, jedna partia, Lenin Marks Engels	6,7	totalitaryzm	7,7
lewica (7), socjalizm (2), wynaturzony socjalizm	6,7	Lenin	6,3
ustrój (4), władza (2), władza absolutna, władza ludu, władza nade mną, władztwo	6,7	przeszłość	6,3
kłamstwo (6), wypaczenia (3)	6,0		
czerwony (3), czerwień (2), czerwoni (2), czerwona pajęczyna, czerwone krawaty	6,0		

brak wolności (5), ograniczenie wolności (2), ograniczona wolność	5,3
dyktatura (3), przemoc (2), reżim (2), dyktator	5,3
bieda	4,0
6 ZSRR (4), Rosja (2)	4,0
cenzura	2,7
polityka	2,7
utopia	2,7
zakłamanie	2,7

kościół

Słowo (n)	%	1993	%
wiara (48), wierzący (6), wierni, wierzący wszyscy	36,7	wiara	44,7
kler (10), ksiądz (8), księża (5), duchowieństwo (4), kapłani (2), kapłaństwo (2), gruby ksiądz	21,3	instytucja	24,0
Bóg	20,0	Bóg	19,2
instytucja (21), organizacja (4), Radio Maryja (3)	18,7	ksiądz	17,8
budynek (13), świątynia (2), kościół (2), budynek sakralny, katedra, dom	13,3	religia	15,9
wspólnota (15), ludzie (3)	12,0	wspólnota	13,0
Papież	8,0	budynek	11,5
zakłamanie (7), obłuda (4)	7,3	kler	11,5
religia	5,3	świątynia	9,1
msza (6), msze (2)	5,3	modlitwa	7,7
Dom Boży	4,0	Dom Boży	6,3
miejsce modlitwy (3), miejsce odpoczynku, miejsce sakralne, miejsce spotkań wiernych	4,0	ludzie	5,3
władza (5), chęć władzy	4,0	miłość	5,3
hierarchia	3,3	polityka	5,3
modlitwa	3,3	władza	5,3
polityka	3,3	chrześcijaństwo	4,8
miłość	2,7	Papież	4,8
chrześcijaństwo (3), nawiedzony katolicyzm	2,7		

kultura

Słowo (n)	%	1993	%
wychowanie (10), obycie (9), dobre wychowanie (7), ogłada (6), zachowanie (5), obyczaje (3), uprzejmość (3), sposób zachowania (2), zachowania, z. ludzi, z. kulturalne, z. przy stole, właściwe z. się, umiejętność z. się, dobre obyczaje, dobre wychowanie ogłada, poprawne zachowanie	36,0	sztuka	22,1
sztuka (22), malarstwo (4), muzyka (4), piękno (3), twórczość (2), kultura i sztuka	24,0	teatr	17,3
tradycja (24), dziedzictwo (4), tradycje (3), tradycja statyczna	21,3	wychowanie	16,8
teatr (21), teatr kino	14,7	obycie	14,9
nauka (8), oświata (4), 4 wiedza (4), uczy, kształcenie	12,0	tradycja	13,0
kino (13), film (4)	11,3	dorobek	11,5
dorobek (3), d. artystyczny, d. ludzkości, d. materialny duchowy, d. wspólnoty narodowej, d. wszelki, dobra narodowe, dobro narodowe, d. narodu, d. wspólne, tożsamość, tożsamość narodowa, tożsamość narodu	10,0	zachowanie	11,5
literatura (6), książka (3), książki (3)	8,0	literatura	8,2
dobro (8), człowieczeństwo (3)	7,3	film	6,7
osobista (6), kultura osobista (3), kultura własna	6,7	ogłada	6,7
wartość (6), wartości (2), wartość duchowa estetyczna	6,0	osobista	6,7
rozwój (5), rozwój, rozwój intelektualny, rozwój wewnętrzny	5,3	nauka	6,7
rozrywka	4,0	takt	6,3

telewizja	4,0	dobro	5,3
cywilizacja	3,3	kino	5,3
		cywilizacja	4,8
		oświata	4,8

lewica

Słowo (n)	%	1993	%
komunizm (29), komuna (6), komuniści (3), postkomunizm (2), komuchy	18,7	partia	32,2
partia (18), p. polityczna (2), stronnictwo (2), ugrupowanie (2), u. polityczne (2)	17,3	socjalizm	14,4
polityka	11,3	komunizm	11,5
SLD	11,3	polityka	11,5
socjalizm (10), socjaliści, socjaldemokracja (4)	10,0	strona	11,5
Kwaśniewski (6), Kwas, prezydent (3), Miller (4)	9,3	komuniści	10,6
ideologia	4,0	odłam	8,2
opozycja	4,0	SLD	8,2
kłamstwo (3), wyzysk (3)	4,0	opozycja	7,7
czerwoni (2), czerwień, czerwoni złodzieje, czerwony kolor, czerwony krawat	4,0	ugrupowanie	7,2
		Sejm	7,2
		władza	6,3
		ideologia	4,8
		poglądy	4,8

miłość

Słowo (n)	%	1993	%
uczucie (33), uczucie dwojga ludzi, uczucie najdoskonalsze	23,3	uczucie	40,4
rodzina (20), małżeństwo (4)	16,0	dobro	21,6
szczęście	14,7	seks	19,7
dobro (16), wartość (3), wartość nadrzędna, wartość najwyższa	14,0	zaufanie	12,5
zaufanie (8), wierność (6), zrozumienie (4), zdrada (3)	14,0	szczęście	12,0
seks (13), sex (4)	11,3	rodzina	11,1
kochanie (5), kochać (3), zakochanie (4), namiętność (3)	10,0	przyjaźń	9,6
radość	8,7	ciepło	8,2
ciepło	6,7	Bóg	7,7
dobroć	6,7	kochanie	7,7
przyjaźń (7), partnerstwo (3)	6,7	piękno	7,2
dziecko (6), dzieci (4)	6,7	wiara	7,2
oddanie (4), dawanie (3), przywiązanie (3)	6,7	radość	6,7
bezpieczeństwo (6) bliskość (3)	6,0	nadzieja	5,8
piękno (6), szlachetność (3)	6,0	zrozumienie	5,8
Bóg (4), dzieło Boga w nas	3,3	szacunek	5,3
dom	2,7	małżeństwo	4,8
sens życia	2,7	oddanie	4,8
spełnienie	2,7		

naród

Słowo (n)	%	1993	%
społeczeństwo (21), wspólnota (24), społeczność (4), zbiorowość (2), masa (2), zbiór (2), zbiorowisko, zbiorowość z tradycjami, zbiór ludzi, zbieranina, wspólna przeszłość, w. tradycja, w. problemy, w. reguły, w. język, wspólnota ludzi	43,3	ludzie	44,2
ludzie (19), lud (3), ludność (2), ludność kraju, ludzi zbiór, ludzie w państwie,	18,7	społeczeństwo	30,3

ludzie zamieszkujący państwo			
Polacy (12), Polska (6), rodacy (6), wszyscy Polacy	16,7	wspólnota	27,9
tradycja (10), historia (5), tożsamość (3)	12,0	państwo	15,9
państwo	10,7	język	13,5
kultura	8,7	ojczyzna	12,5
nacja	8,0	kultura	12,0
język	7,3	jedność	11,1
jedność (8), solidarność (3)	7,3	kraj	11,1
kraj (10), jeden kraj	7,3	nacja	10,1
patriotyzm	6,0	historia	9,1
ojczyzna	4,7	tradycja	9,1
siła	4,7	Polacy	8,7
grupa, g. ludzi, g. odniesienia, g. ograniczona terenowo, grupy terytorialne wyznaniowe	3,3	Polska	8,2
honor	2,7	grupa	7,2
		zbiorowość	5,8
		tłum	4,8

nietolerancja

Słowo (n)	%	1993	%
rasizm (13), antysemityzm (5), fanatyzm (3), skini (3), skinheadzi	16,7	głupota	18,3
brak zrozumienia (10), niezrozumienie (6), brak wyrozumiałości (4), brak zrozumienia innych, brak uszanowania innych	14,7	egoizm	15,4
niewiedza (4), zacofanie (4), ciemnota (3), ograniczenie (3), brak wiedzy, brak wykształcenia	10,7	niezrozumienie	10,6
brak akceptacji (8), b. akceptacji innych, b. akceptacji inności, nieakcep- tacja, n. inności, nieakceptowanie, n. innego światopoglądu, n. innej wiary	10,0	brak zrozumienia	10,1
zło	10,0	rasizm	9,6
głupota	8,7	ograniczenie	6,3
nienawiść (4), zaślepienie (3), niechęć (3)	6,7	zło	5,8
chamstwo	6,0	brak akceptacji	5,3
agresja (4), krzywda (3)	4,7	nienawiść	5,3
egoizm	4,7	religia	4,8
wrogość	4,7		
niesprawiedliwość	2,7		
zaściankowość	2,7		
religia	2,7		

ojczyzna

Słowo (n)	%	1993	%
Polska (33), Polacy (2), rodacy (2), polskość, polszczyzna	26,0	kraj	40,9
kraj (23), kraj rodzinny (3), kraj urodzenia, kraj w którym żyję	18,7	Polska	29,8
patriotyzm	18,0	naród	25,5
państwo (21), p. urodzenia, p. urodzenia pochodzenia, p. urodzenia życia, p. w którym mieszkam, p. zamieszkania	17,3	dom	24,0
naród	13,3	państwo	17,8
dom (14), dom rodzinny (2), dom duży mój	11,3	patriotyzm	17,8
ziemia (6), terytorium (3)	6,0	miejsce	8,2
honor	5,3	miłość	8,2
rodzina (6), pochodzenie (2)	5,3	rodzina	7,7
urodzenia miejsce (2), miejsce, m. na ziemi, m. urodzenia mieszkania, m. pochodzenia, m. pochodzenia i korzeni, m. urodzenia	4,7	wspólnota	7,7
tradycja	4,0	ziemia	7,2

wspólnota (3), wspólnota lokalna, wspólne dobro, wspólny dom	4,0	język	4,8
miłość	3,3		
ziemia i groby, z. ojców, z. przodków, z. rodzima z tradycją, z. rodzinna	3,3		
historia	2,7		
kultura	2,7		
matka	2,7		

państwo

Słowo (n)	%	1993	%
rząd (11), administracja (5), urzędy (3), organizacja (3), Sejm (3)	16,7	kraj	28,8
kraj	16,0	naród	24,0
terytorium (11), obszar (7), o. gospodarczo-polityczny, o. z granicami, o. zamieszkiwany i rządony, organizm terytorialny społeczny	14,7	terytorium	14,9
naród	14,0	rząd	14,4
granice (14), granica (3)	11,3	granice	13,0
polityka	9,3	władza	12,5
ojczyzna	8,7	ojczyzna	12,0
władza	8,0	ustrój	10,6
ludzie (6), społeczeństwo (3)	6,0	Polska	8,2
Polska	6,0	społeczeństwo	8,2
prawo	6,0	obszar	7,2
system (4), ustrój (3)	4,7	organizacja	7,2
instytucja	4,0	prawo	7,2
prezydent	4,0	ludzie	6,3
jedność	3,3	instytucja	5,3
sprawiedliwość	2,7	wspólnota	5,3
flaga (2), godło, hymn	2,7	prezydent	4,8
miejsce, m. pobytu mieszkania, m. zamieszkania, m. zamieszkania rodaków	2,7		

Papież

Słowo (n)	%
głowa kościoła (20), zwierzchnik kościoła (3), g. kościoła katolickiego (2), g. kościoła rzymsko kat., g. państwa, zwierzchnik, z. kościoła kat., z. kościoła katolickiego, dostojnik kościoła, dostojność	21,3
dobro (13), dobroć (11), opieka, opiekun duchowy, opiekuńczość, tolerancja (3)	20,0
Jan Paweł II (23), Karol Wojtyła (2), Wojtyła	17,3
autorytet (22), wzór do naśladowania	15,3
Polak (18), rodak (2), ideał Polaka (2), największy Polak	15,3
Ojciec Święty (9), Ojciec (8), Ojciec Kościoła, Ojciec Narodu, ojcostwo, kapłan (3)	15,3
miłość	10,7
kościół	10,7
wiara	6,0
człowiek (5), wspaniały człowiek (2), najwspanialszy człowiek, dobry człowiek	6,0
świętość (4), święty (2), osoba najwyższa najważniejsza, osoba święta, święty człowiek	6,0
Piotr (3), następca Piotra (4), Piotr naszych czasów	5,3
Watykan	5,3
Bóg (2), Bóstwo, zastępca Boga, namiestnik, namiestnik Boga, pośrednik z Bogiem	4,7
mądrość	4,7
przywódca (3), guru (2)	3,3
starość (2), dziadzio, stary człowiek, starzec	3,3
fajny facet (2), fajny gość, fajny staruszek	2,7
moralność	2,7
prawda	2,7

sprawiedliwość	2,7
----------------	-----

patriotyzm

Słowo (n)	%	1993	%
miłość (15), m. ojczyzny (10), m. do ojczyzny (6), ojczyzny umiłowanie (4), m. do kraju (2), m. narodu, m. kraju, umiłowanie kraju, u. kraju ojczystego	27,3	miłość	36,5
ojczyzna (37), ojczyzna polszczyzna, praca dla ojczyzny, troska o ojczyznę	26,7	ojczyzna	17,3
oddanie (9), poświęcenie (9), bohaterstwo (3), odwaga (3), przywiązanie (3)	18,0	oddanie	16,3
honor	10,0	walka	14,9
walka (5), w. o tożsamość, w. o własność, w. o wolność, w. o wolność równość	6,0	poświęcenie	14,4
naród	5,3	przywiązanie	6,3
Polska (4), państwo (3)	4,7	uczucie	5,8
wierność	4,0	honor	4,8
nacjonalizm (2), szowinizm (2)	2,7	naród	4,8
obowiązek	2,7		
ofiarność	2,7		
szlachetność	2,7		
uczucie	2,7		
wojna	2,7		

pieniądze

Słowo (n)	%
dobrobyt (21), dostatek (5), komfort (4)	20,0
mamona (4), monety (4), szmal (4), forsa (3), kasa (3), waluta (3), bank (3), banknoty (3)	18,0
środek płatniczy (8), środek (2), ś. do życia (4), niezbędny ś. płatniczy, ś. do celu, ś. szczęścia, ś. utrzymania, ś. na życie	12,7
władza	9,3
bogactwo (11), majątek (3)	9,3
wygoda	6,0
luksus	5,3
spokój (4), bezpieczeństwo (3)	4,7
wolność (4), możliwości (3)	4,7
potrzebne (3), niezbędne do życia (2), potrzebne do życia (2)	4,7
materializm	4,0
dobry materialny (3), dobro (3)	4,0
praca	3,3
możliwość, m. egzystencji, m. posiadania, m. rozwoju, m. spełnienia marzeń	3,3

pluralizm

Słowo (n)	%	1993	%
wielość (21), mnogość (6), różnorodność (4), wielość poglądów (3)	22,7	wielość	30,8
wolność (15), w. opinii, w. słowa (3), swoboda (3)	14,7	demokracja	19,2
demokracja	12,0	wolność	13,9
polityka	8,7	tolerancja	11,1
tolerancja	7,3	różnorodność	7,7
wybór	4,0	Wałęsa	6,7
równość (3), równość praw	2,7	mnożość	5,8
		pogląd	5,8
		wybór	5,3
		polityka	4,8

policja

Słowo (n)	%
porządek (28), ład (3), porządek publiczny, strażnik porządku	22,0
bezpieczeństwo	20,7
korupcja (17), łapówki (5), łapówkarstwo (3)	16,7
ochrona (12), pomoc (5), obrona (4), straż (3)	16,0
bezzadność (4), nieudolność (4), niesprawiedliwość (4)	8,0
władza	7,3
mandat	5,3
chamstwo (5), głupota (3)	5,3
przemoc (4), przestępczość (3)	4,7
prawo (5), reprezentant prawa	4,0
siła	3,3
instytucja	2,7
pały	2,7
strach	2,7

polityka

Słowo (n)	%
korupcja (13), bagno (5), oszustwo (4), obłuda (3), prywata (2), własny interes (2), koryto, interesowność, złodziejstwo, nepotyzm, malwersacje	22,7
władza	12,0
Sejm (11), parlament (3), prezydent (3)	11,3
partie (8), partia (6)	9,3
walka (9), walka o władzę (4)	8,7
kłótnie (7), rywalizacja (3), gra (3)	8,7
kłamstwo (9), kłamstwa (3)	8,0
rząd (7), rządzenie (3)	6,7
ideologia	4,7
manipulacja (4), manipulacje (3)	4,7
demokracja (3), wybory (3)	4,0
państwo	4,0
bałagan	3,3
pieniądze	3,3
dyplomacja	2,7
głupota	2,7

praca

Słowo (n)	%	1993	%
pieniądze	29,3	pieniądze	33,2
satysfakcja (9), zadowolenie (4), samorealizacja (3), kariera (3)	12,7	zajęcie	16,3
zarobek (7), zarobki (4), dochód (3), wynagrodzenie (3), źródło dochodu, dochody	12,7	satysfakcja	14,9
obowiązek	10,0	zarobek	14,4
konieczność (9), codzienność (3)	8,0	wysiłek	13,5
zajęcie (6), posada (3), zawód (3)	8,0	zawód	12,0
wartość (6), 4 dobro (4)	6,7	konieczność	10,1
bezpieczeństwo (7), stabilizacja (3)	6,7	obowiązek	9,6
dobrobyt	6,0	robotą	8,2
przyjemność (6), szczęście (3)	6,0	przyjemność	7,2
wysiłek (6), robotą (3)	6,0	zadowolenie	7,2

utrzymanie	4,7	zmęczenie	6,3
spokój	2,7	czynność	5,3
możliwości, możliwość realizacji, m. rozwoju, m. zrealizowania się	2,7	utrzymanie	5,3
rozwój (3), rozwój własny	2,7	dobro	4,8

prawda

Słowo (n)	%	1993	%
szczerść	16,0	szczerść	25,5
uczciwość (21) czystość (3)	16,0	dobro	16,8
wartość (14), w. absolutna, w. bardzo ważna, w. moralna, w. pozytywna, w. prawie najważniejsza, wartości	13,3	uczciwość	13,0
dobro	6,0	wartość	6,3
jasność	3,3	obiektywizm	5,3
wiara	3,3	otwartość	5,3
honor	2,7	zauwanie	5,3
odwaga	2,7	rzetelność	4,8
szacunek	2,7	zgodność	4,8

prawica

Słowo (n)	%	1993	%
polityka (23), polityczność (4), politycy (2), polityczna formacja, polityczna opcja, polityczne orientacje, polityczny obóz	22,0	partia	31,3
AWS (13), Krzaklewski (5), solidarność (3) (sic!)	14,0	ręka	19,7
partia (14), strona polityczna, stronnictwo, s. polityczne, s. pozytywne	12,0	polityka	10,1
kłótnie (4), kłótnia (4), chaos (3)	7,3	ugrupowanie	7,7
konserwatyzm	8,7	konserwatyzm	7,2
demokracja (3), pluralizm (3), liberalizm (3)	6,0	opozycja	6,3
ideologia	4,0	stronnictwo	5,8
nietolerancja	2,7	poglądy	5,3
rząd	2,7	władza	5,3
kościół	2,7	demokracja	4,8
		odłam	4,8
		Sejm	4,8

przyjaźń

Słowo (n)	%	1993	%
zauwanie	20,7	zauwanie	30,8
koleżeństwo (15), przyjaciel (3), przyjaciele, koledzy, kolega, koleżeństwo, znajomi (2), ludzie (3)	18,0	dobro	17,8
pomoc	12,0	koleżeństwo	17,8
oddanie (11), oparcie (5)	10,7	miłość	15,4
wartość (11), dobro (4)	10,0	pomoc	14,9
miłość (9), najważniejsza obok miłości, najważniejsza po miłości, nie miłość	8,0	uczucie	12,0
rozumienie	6,7	rozumienie	12,0
szczerść	6,0	oddanie	9,6
wierność	6,0	szczerść	9,6
uczucie	5,3	wierność	7,7
radość (4), szczęście (3)	4,7	tolerancja	7,2
tolerancja	4,7	więź	7,2
przywiązanie (3) więź (3)	4,0	szacunek	6,7
partnerstwo (3), partner (2)	3,3	braterstwo	6,3

lojalność	3,3	prawda	5,3
bezinteresowność	2,7	wiara	5,3
bliskość	2,7		
uczciwość	2,7		

rodzina

Słowo (n)	%	1993	%
dom (48), dom rodzinny	32,7	dom	51,9
miłość	26,0	miłość	39,4
dzieci (30), dziecko (8)	25,3	dzieci	23,6
żona (6), mama (5), mąż (5), krewni (2), matka (2), rodzeństwo (2), tata (2), ojciec, wnuki	17,3	ciepło	22,1
szczęście (13), radość (7)	13,3	rodzice	14,9
bezpieczeństwo	12,7	bezpieczeństwo	13,0
rodzice	10,7	spokój	9,6
ciepło	9,3	wspólnota	9,6
dobro	6,7	matka	8,2
spokój	6,7	zaufanie	6,7
oparcie	6,0	krewni	6,3
najbliżsi (7), bliscy	5,3	obowiązki	5,3
więzy krwi (5), więź, więzy, więzy rodzinne	5,3	szczęście	5,3
opieka (4), troska (3)	4,7	przyjaźń	4,8
wspólnota	4,7		
odpowiedzialność	2,7		

słońce

Słowo (n)	%
ciepło	48,7
światło (24), jasność (17), jasno (2), blask (3)	30,7
radość	27,3
życie	22,7
wakacje	15,3
lato	12,7
gwiazda (7), planeta (6), ciało niebieskie (2), centrum układu -słonecznego	10,7
opalenizna (7), opalanie (3)	6,7
upał (5), gorąco (4)	6,0
uśmiech (5), dobry humor (2), humor	5,3
plaża	4,0
promień (2), promienie (2), promieniowanie (2)	4,0
miłość	3,3
dobro	2,7
nadzieja	2,7
pogoda	2,7

sprawiedliwość

Słowo (n)	%	1993	%
sąd (17), sądy (8), SA (5), sędzia (3), wymiar sprawiedliwości (2)	23,3	sąd	26,4
prawda (18), prawość (5), prawdomówność (2), dążenie do prawdy	17,3	prawo	20,2
dobro (11), wartość (7)	12,0	równość	19,2
prawo (15), kodeks (2)	11,3	uczciwość	16,3
uczciwość	10,7	dobro	15,4

nie ma (5), brak (3), fikcja (4), idea (3)	10,0	prawda	13,5
równość	8,7	obiektywizm	9,1
obiektywizm (6), bezstronność (3)	6,0	prawość	6,7
kara	4,0	bezstronność	5,8
Bóg (3), Bogini	2,7	tolerancja	5,8
		kara	4,8

tolerancja

Słowo (n)	%	1993	%
akceptacja (18), akceptowanie (2), akceptacja inności, a. innych, a. odmienności, a. światopoglądu religijnego, akceptowanie innych, a. innych poglądów, aprobata, a. dla np. homoseksualizmu, bezwarunkowa akceptacja	19,3	wyrozumiałość	19,7
zrozumienie	14,0	zrozumienie	19,7
wyrozumiałość (10), cierpliwość (3), wybaczenie (3)	10,7	akceptacja	15,9
poszanowanie, p. cudzych ideałów, p. inności, p. odmienności, p. poglądów innych, p. poglądów, szacunek cudzego pochodzenia, szanowanie, sz. innego zdania, współzycie (3)	8,0	szacunek	9,1
wolność	7,3	dobro	8,7
dobro (6), wartość (3)	6,0	religijna	7,2
liberalizm (4), demokracja (3)	4,7	miłość	5,8
otwartość	4,0	mądrość	5,3
mądrość	3,3	poszanowanie	5,3
szacunek	3,3		

totalitaryzm

Słowo (n)	%	1993	%
przemoc (12), ucisk (7), zbrodnia (4), prześladowania (4)	18,0	faszystwa	21,2
zło	17,3	komunizm	14,4
komunizm (15), Stalinizm (4), Stalin (2)	14,0	zło	12,0
wojna (13), ludobójstwo (2), okrucieństwo (2), terror (2)	12,7	system	11,1
zniewolenie (7), niewola (4), podporządkowanie (3), więzienie (4)	12,0	zniewolenie	11,1
faszystwa (9), Hitler (3), hitlerizm (2)	9,3	stalinizm	9,6
system (8), s. polityczny, s. sadystów i zbrojczyków, s. upodlenia ludzkości, s. w państwie	8,0	ustrój	7,2
dyktatura (5), zamordyzm (3), despotyzm (2)	6,7	dyktatura	6,3
strach	6,0	hitlerizm	6,3
ograniczenie	3,3	niewola	6,3
polityka	2,7	władza	6,3
władza	2,7	wojna	6,3
		przemoc	5,3
		siła	5,3
		ograniczenie	4,8
		ucisk	4,8

tradycja

Słowo (n)	%	1993	%
kultura (26), k. kraju, k. narodowa, k. narodu, przywiązanie do kultury	20,0	kultura	34,1
obyczaje (8), obyczaj (4), zwyczaje (4), zwyczaj (3), obrzędy (3), obrządek (2), kultywowanie obyczajów, obyczajów poszanowanie, podtrzymywanie dawnych zwyczajów, wierzenia, zachowanie dawnych zwyczajów	19,3	obyczaje	17,8
rodzina	12,0	historia	16,3

historia	11,3	święta	13,9
święta (9), święta Bożego Narodzenia, święta kościelne, święta ludowe, święto	8,7	zwyczaj	13,0
dziedzictwo (6), kontynuacja (3), dorobek pokoleń (2)	7,3	obrzędy	12,5
wartość (8), kultywowanie wartości, wartości narodowe, wartości rodzinne	7,3	przeszłość	11,1
korzenie (7), przodkowie (3)	6,7	rodzina	11,1
ojczyzna	5,3	naród	9,1
wieś (4), ludowość (3)	4,7	przekaz	7,7
dom	4,0	folklor	5,3
naród	4,0	religia	4,8
przeszłość (5), przywiązanie do przeszłości	4,0		
kościół (3), religia (2)	3,3		
przywiązanie (4), przywiązanie do miejsca i ludzi	3,3		
dobro	2,7		
starość	2,7		

uczciwość

Słowo (n)	%	1993	%
prawda	18,7	prawda	24,5
dobro (11), cnota (3)	9,3	dobro	22,1
prawość	8,0	prawość	16,8
sprawiedliwość	6,7	sprawiedliwość	13,0
szczerłość	6,7	szczerłość	12,5
szlachetność	4,7	lojalność	7,2
wartość	4,7	rzetelność	7,2
honor	3,3	cecha	6,3
lojalność	3,3	wierność	5,8
prawdomówność	3,3		
zaufanie	3,3		
rzetelność	2,7		
wierność	2,7		

wiara

Słowo (n)	%	1993	%
Bóg (51), w Boga (2), Bóg nie, relacja z Bogiem	36,7	religia	29,3
kościół (30), Papież (3), ksiądz, księża	23,3	Bóg	28,8
nadzieja	21,3	kościół	23,1
religia (18), katolicyzm (2), katolicka, katolicy, praktyki religijne, Polak Katolik, wierzenia religijne	16,7	nadzieja	22,1
zaufanie (8), pewność (8), ufność (3)	12,7	miłość	13,0
miłość	8,0	ufność	10,6
dobro	3,3	przekonanie	10,1
chrześcijaństwo	2,7	zaufanie	8,7
przekonanie (4), przekonania (3), ideologia (3)	2,7	wyznanie	5,8
wyznanie	2,7		
wartość (3), wyższa wartość	2,7		

wierność

Słowo (n)	%	1993	%
miłość	18,0	miłość	21,2
uczciwość	14,7	oddanie	15,9

zaufanie	14,0	uczciwość	15,9
małżeństwo	12,7	małżeństwo	14,4
oddanie	10,0	zaufanie	13,5
lojalność	9,3	stałość	12,5
stałość	6,7	przywiązanie	12,0
prawda	6,0	lojalność	11,5
ideałom (4), ideały (3)	4,7	pies	10,6
przyjaźń	4,0	przyjaźń	8,2
zasady	4,0	zasady	5,8
rodzina	3,3		
szczerłość	3,3		
obowiązek	2,7		
poświęcenie	2,7		
przywiązanie	2,7		
wartość	2,7		

wojna

Słowo (n)	%	1993	%
śmierć (52), ludobójstwo (6)	38,7	śmierć	40,4
zło	30,0	zło	29,3
cierpienie (14), krzywda (5), płacz (5), nieszczęście (5), ofiary (5), okrucieństwo (4)	25,3	zniszczenie	14,4
zniszczenie	11,3	strach	13,9
zabijanie (7), mord (2), morderstwo (2), morderstwa, mordowanie, obozy, obozy koncentracyjne, obozy śmierci	10,7	walka	13,9
rew	8,0	ból	13,0
walka	8,0	rew	13,0
ból	7,3	głupota	8,7
głód	6,7	nienawiść	8,7
nienawiść	4,7	nieszczęście	8,2
przemoc	4,7	tragedia	7,2
strach	4,7	zabijanie	7,2
tragedia	4,7	cierpienie	6,7
bezsens (3), głupota (3)	4,0	kataklyzm	6,7
totalitaryzm	3,3	przemoc	6,3
konflikt	2,7	głód	5,3
zagłada	2,7	niepokój	4,8

wolność

Słowo (n)	%	1993	%
swoboda	26,7	niezależność	31,3
niezależność (15), niepodległość (7), samostanowienie (3), suwerenność (2)	18,0	swoboda	29,8
wybór (7), możliwość wyboru (7), decydowanie o sobie (3), możliwości (3), wolny wybór	14,0	demokracja	9,6
demokracja (18), owoc demokracji	12,7	radość	7,7
radość (9), szczęście (9)	12,0	równość	7,2
brak ograniczeń (4), nieograniczenie (3), brak rygoru, b. skrupowania, b. uzależnienia, b. zniewolenia, b. zobowiązań	6,0	niepodległość	6,7
słowa (2), słowo (2), wolne słowo, wolność przekonań, wolność słowa	4,7	pokój	6,7
tolerancja	4,7	miłość	5,8
dobro	3,3	samodzielność	5,8
życie	3,3	szczęście	4,8
odpowiedzialność	2,7		

spokój	2,7
wartość	2,7

Podsumowując stwierdzić możemy, że poszczególne profile semantyczne, jeśli chodzi o ich pojedyncze komponenty, pozostają w dużej mierze stabilne, systemowy układ semantyki analizowanych słów utrzymuje się bez zmian; drobne odchylenia dotyczą, w przypadkach jednostkowych, stosunków dominacji poszczególnych elementów, odmiennie przez użytkowników kultury sytuowanych. Generalne kulturowe ukierunkowanie badanych symboli pozostaje bez zmian. Stwierdzone wahania sprowadzić można prawdopodobnie do aktualnych tendencji rozwojowych systemu polskiej kultury, do zachodzących właśnie funkcjonalizacji określonych - socjalnie lub kulturowo relewantnych - tematów, relacji aktualności w ramach obszaru normalności. Symbole kolektywne okazują się więc z jednej strony bardzo stabilnymi jednostkami systemu kultury, oraz wykazują z drugiej równocześnie określoną wariabilność (modyfikabilność lub zgoła fenotypową plastyczność) oraz dynamikę, które to właściwości otwierają je na zmiany w interdyskursie, odzwierciedlając je, a to znaczy, pozwalają im reagować na interdyskurs, a tym samym również go zmieniają i pozwalają go modyfikować. W tym sensie wyjść zatem należy od dynamicznej stabilności, która podlega zarówno wariabilności systemu kultury, jak również sama tę wariabilność zapewnia. Nie będzie chyba metaforą, jeśli wyjdziemy od stwierdzenia stanu równowagi chwiejnej, od dynamicznego, samo utrzymującego się stanu systemu. Kryteria definicyjne symboli kolektywnych, a teraz także obiektowe, uzupełnić możemy zatem o właściwość 'stabilności'.

Z analizy przedstawionych wyżej profili semantycznych wyróżnić można zatem, uwzględnivszy wszystkie kryteria definicyjne, listę słów spełniających wymagane kryteria. Nie trzeba oczywiście dodawać, iż mamy tutaj do czynienia jedynie małym wycinkiem całego systemu polskiej symboliki kolektywnej. Dla porównania podaję także listy niemieckich i rosyjskich symboli kolektywnych uzyskane z badań przeprowadzonych w tych kulturach.

Tabela 9, Lista symboli kolektywnych wynikłych z przeprowadzonych badań

Polska	H	Niemcy	H	Rosja	H
wolność	92	Frieden (pokój)	96	dobrota	88
miłość	90	Freundschaft (przyjaźń)	89	mir	88
pokój	90	Freiheit (wolność)	88	dom	86
rodzina	89	Liebe (miłość)	87	družba	86
przyjaźń	88	Ehrlichkeit (szczerłość)	81	svoboda	86
dobro	86	Umweltschutz (ochrona środ.)	75	ljubov'	83
uczciwość	86	Partnerschaft (partnerstwo)	71	sem'ja	83
dobroć	85	Demokratie (demokracja)	65	deti	81
dom	85	Familie (rodzina)	65	spravedlivost'	81
prawda	84	Erfolg (powodzenie/sukces)	61	kul'tura	80
słońce	82	Sicherheit (bezpieczeństwo)	61	čestnost'	76
kultura	75	Kinder (dzieci)	56	pravda	70
honor	74	Arbeit (praca)	52	Rossija	69
niezależość	69	Geld (pieniądze)	51	nezavisimost'	66
ojczyzna	66	Haus (dom)	41	vera	58

wiara	64	Rechtsstaat (państwo prawa)	41	patriotizm	55
patriotyzm	57	Grundgesetz (konstytucja)	39	den'gi	51
tradycja	56	Heimat (mała ojczyzna)	37	demokratija	45
demokratyczny	53	Auto (samochód)	34	bezrobotica	-62
demokracja	52	Europa	30	vojna	-89
naród	51	Ausländer (obcokrajowcy)	24		
państwo	49	Staat (państwo)	20		
kościół	22	Vaterland (ojczyzna)	12		
prawica	13	Nation (naród)	9		
nacjonalizm	-35	Kapitalismus (kapitalizm)	3		
komuna	-46	Sozialismus (socjalizm)	2		
komuniści	-48	Patriotismus (patriotyzm)	-7		
bezrobocie	-55	Rechte (prawica)	-25		
totalitaryzm	-58	Angst (strach)	-47		
chamstwo	-86	Haß (nienawiść)	-70		
wojna	-90	Armut (bieda)	-78		
		Arbeitslosigkeit (bezrobocie)	-79		
		Krieg (wojna)	-92		

H = pozycja w hierarchii

6. Literatura

- Altmann, Gabriel, 1992, Two models for word association data. In: Glottometrika, 13. Bochum, 105-120.
- Altmann, Gabriel, 1992a, Das Problem der Datenhomogenität In: Glottometrika, 13. Bochum, 287-298.
- Anusiewicz, Janusz, 1994, Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki. Wrocław.
- Bartmiński, Jerzy, 1990 (Hrsg.), Językowy obraz świata. Lublin.
- Bartmiński, Jerzy, 1993, Styl potoczny. In: Jerzy Bartmiński (Hrsg.), Współczesny język polski. Wrocław, 115-134.
- Bartmiński, Jerzy; Panasiuk Jolanta, 1993, Stereotypy językowe. In: Jerzy Bartmiński (Hrsg.), Współczesny język polski. Wrocław, 363-387.
- Berger, Peter; Luckmann, Thomas, 1989, Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Eine Theorie des Wissenssoziologie. Frankfurt/M.
- Fleischer, Michael, 1990, Information und Bedeutung. Ein systemtheoretisches Modell des Kommunikationsprozesses. Bochum.
- Fleischer, Michael, 1991, Die Semiotik des Spruches. Kulturelle Dimensionen moderner Sprüche. Bochum.
- Fleischer, Michael, 1995, Das System der polnischen Kollektivsymbolik. Eine empirische Untersuchung. München.
- Fleischer, Michael, 1996, Das System der deutschen Kollektivsymbolik. Eine empirische Untersuchung. Bochum.
- Fleischer, Michael, 1996a, Weltbildgesteuerte Wirklichkeitskonstruktion. Beiträge zum Phänomen Weltbild. München.

- Fleischer, Michael, 1997, Das System der russischen Kollektivsymbolik. Eine empirische Untersuchung. München.
- Fleischer, Michael, 1997a, Weltbildgesteuerte Wirklichkeitskonstruktion. Band 2. Beiträge zum Phänomen Weltbild. München.
- Fleischer, Michael, 1998, Die Darstellung anderer Kulturen. Ermittlung von Stereotypen in deutschen Polen-Reiseführern (1990-1996). Oberhausen (zusammen mit der Forschungsgruppe *Tüschau 16*).
- Fleischer, Michael, 1998a, Concept of the 'Second Reality' from the perspective of an empirical systems theory on the basis of radical constructivism In: Gabriel Altmann, Walter A. Koch (Hrsg.), *Systems: New Paradigms for the Human Sciences*. Berlin, New York, 223-460.
- Glaserfeld, Ernst von, 1985, Konstruktion der Wirklichkeit und des Begriffs der Objektivität. In: H. Gumin; A. Mohler (Hrsg.), *Einführung in den Konstruktivismus*. München, 1-26.
- Glaserfeld, Ernst von, 1985a, Einführung in den radikalen Konstruktivismus. In: P. Watzlawick (1985) (Hrsg.), *Die Erfundene Wirklichkeit*. München-Zürich, 16-38.
- Glaserfeld, Ernst von, 1987, Wissen, Sprache und Wirklichkeit. Arbeiten zum radikalen Konstruktivismus. Braunschweig/Wiesbaden.
- Haight, F.A.; Jones, R.B., 1974, A probabilistic treatment of qualitative data with special reference to word association tests. In: *Journal of Mathematical Psychology*, 11, 237-244.
- Hejl, Peter, M., 1994, Soziale Konstruktion von Wirklichkeit. In: Klaus Merten, Siegfried J. Schmidt, Siegfried Weischenberg (Hrsg.), *Die Wirklichkeit der Medien: Eine Einführung in die Kommunikationswissenschaft*. Opladen, 43-59.
- Link, Jürgen, 1982, kollektivsymbolik und mediendiskurse. In: *kultuRRevolution*, 1, 6-21.
- Link, Jürgen, 1996a, Versuch über den Normalismus. Wie Normalität produziert wird. Opladen.
- Luhmann, Niklas, 1990, Das Erkenntnisprogramm des Konstruktivismus und die unbekannt bleibende Realität. In: N. Luhmann, *Soziologische Aufklärung*, 5. Konstruktivistische Perspektiven. Opladen, 31-58.
- Matthäus, W., 1980, Theoretische und experimentelle Untersuchungen zum verbalen Assoziieren. Methodenkritisch gerichtete Strukturanalysen von Einfallsreihen und ihre Veränderung bei Aufgabenwechsel. Bochum.
- Richards, John; Glaserfeld, Ernst von, 1987, Die Kontrolle von Wahrnehmung und die Konstruktion von Realität. Erkenntnistheoretische Aspekte des Rückkoppelungs-Kontroll-Systems. In: Schmidt, S.J. (1987) (Hrsg.), *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. Frankfurt, 192-228.
- Schmidt, Siegfried, J., 1987 (Hrsg.), *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*. Frankfurt/M.
- Schmidt, Siegfried, J., 1992 (Hrsg.), *Kognition und Gesellschaft. Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus 2*. Frankfurt/M.
- Schmidt, Siegfried, J., 1994, Konstruktivismus in der Medienforschung: Konzepte, Kritiken, Konsequenzen. In: Klaus Merten, Siegfried J. Schmidt, Siegfried Weischenberg (Hrsg.), *Die Wirklichkeit der Medien: Eine Einführung in die Kommunikationswissenschaft*. Opladen, 592-623.
- Schmidt, Siegfried, J., 1994a, Kognitive Autonomie und soziale Orientierung: Konstruktivistische Bemerkungen zum Zusammenhang von Kognition, Kommunikation, Medien und Kultur. Frankfurt/M.
- Tüschau 16, 1998, Die subkulturellen Symbole der Punks. Eine empirische Untersuchung. Oberhausen.

7. Aneks

Tabela 10, Skład grupy respondentów pierwszego kroku badań (2000)

	wiek			wykształcenie					zawód					religia		region			
	og.	≤30	≥31	p	z	ś	wh	wt	rob	p.u.	p	s	u	tak	nie	W-w	W-a	Lub	Kat
ogółem	435	311	124	2	14	309	66	45	24	130	21	258	3	400	34	59	152	117	106
kobiety	283	231	52	0	3	226	41	13	1	77	5	200	0	272	10	9	85	106	82
mężczyźni	152	80	72	2	11	83	25	32	23	53	16	58	3	128	24	50	67	11	24
≤30				2	2	274	22	12	6	38	6	258	3	291	19	23	73	109	106
≥31				0	12	35	44	33	18	92	15	0	0	109	15	36	79	8	0
podstawowe									0	0	0	0	2	2	0	2	0	0	0
zawodowe									10	3	1	0	0	14	0	7	6	0	0
średnie									14	32	3	258	1	288	19	27	75	100	106
wyższe hum.									0	62	4	0	0	59	7	8	40	17	1
wyższe tech.									0	32	13	0	0	38	7	15	30	0	0
robotnik														23	1	9	15	0	0
p. umysł.														118	11	23	81	17	7

przedsiębior.		15	6	7	12	0	2
studenci		241	16	17	44	100	97
uczniowie		3	0	3	0	0	0
religia - tak				48	140	112	100
teligia - nie				11	12	5	6

W-w = Wrocław, W-a = Warszawa, Lub = Lublin, Kat = Katowice

Tabela 11, Ślad grupy respondentów drugiego i trzeciego kroku badań (2000)

	wiek			wykształcenie					zawód					religia		region			
	og.	≤30	≥31	p	z	ś	wh	wt	rob	p.u.	p	s	u	tak	nie	W-w	W-a	Lub	Kat
ogółem	150	85	65	3	9	92	37	9	8	73	2	63	4	130	20	59	35	37	19
kobiety	100	63	37	3	4	73	17	3	6	41	0	50	3	94	6	34	17	32	17
mężczyźni	50	22	28	0	5	19	20	6	2	32	2	13	1	36	14	25	18	5	2
≤30				2	4	68	10	1	2	19	1	59	4	74	11	31	9	33	12
≥31				1	5	24	27	8	6	54	1	4	0	56	9	28	26	4	7
podstawowe									1	0	0	0	2	3	0	2	1	0	0
zawodowe									4	3	0	0	2	7	2	7	2	0	0
średnie									3	26	0	63	0	83	9	36	8	37	11
wyższe hum.									0	35	2	0	0	30	7	10	19	0	8
wyższe tech.									0	9	0	0	0	7	2	4	5	0	0
robotnik														8	0	6	2	0	0
p. umysł.														61	12	28	31	6	8
przedsiębior.														1	1	2	0	0	0
studenci														57	6	20	1	31	11
uczniowie														3	1	3	1	0	0
religia - tak															47	28	37	18	
teligia - nie															12	7	0	1	

W-w = Wrocław, W-a = Warszawa, Lub = Lublin, Kat = Katowice